

Economische orde

Discussies onder economen plegen nogal eens te veranderen in opmerkingen over economische orde. Uitspraken als: „Ja, maar dan tast je de economische orde aan” of „Maar dat is een probleem van economische orde”, schijnen voldoende veelzeggend te zijn om de discussie te kunnen afronden. Of ze trekken een zodanig rookgordijn op, dat de gesprekspartner er maar liever het zwijgen toe doet.

Dit is blijkbaar ook geconstateerd door de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde. Zij heeft tenminste het onderwerp „economische orde” gekozen als thema voor haar jaarlijkse Algemene Vergadering die dit weekeinde in Utrecht zal worden gehouden. Voor de vergadering is een viertal preadviezen uitgebracht 1).

Het woord „economische orde” suggereert stabiliteit. Als echter iets uit de preadviezen duidelijk wordt, is het dat de in Nederland bestaande economische orde voortdurend aan verandering onderhevig is. Nederland kent de z.g. „gemengde economische orde”. In de nota *Selectieve groei* wordt de gewenste economische orde omschreven als „georiënteerde markteconomie”. Deze wordt gekenmerkt door een tweetal grondtrekken: 1. de beslissingen die de ontwikkeling van de volkshuishouding bepalen, worden zoveel mogelijk gedecentraliseerd genomen; 2. de overheid schept een kader om de gedecentraliseerde beslissingen in een door de gemeenschap gewenste richting te leiden. Over deze algemeen geformuleerde uitgangspunten bestaat grote unanimiteit. In wezen zijn beide grondtrekken echter conflicterend. De eenstemmigheid wordt dan ook al snel minder, zodra wordt geprobeerd aan te geven, hoever de overheid kan gaan met het sturen van beslissingen in de door de gemeenschap gewenste richting zonder met de eerste karakteristiek — gedecentraliseerde besluitvorming — in strijd te komen.

De duidelijkste toetssteen om veranderingen in de economische orde vast te stellen, is misschien wel de vraag: Wie beslist er over de investeringen? Prof. Dr. H. Booi wijst er in zijn preadvies op dat de voorwaarden die de overheid in toenemende mate zal stellen aan de investeringen, de marktwerking zullen inperken. Niet alleen wordt door heffingen, dwingende voorschriften en vergunningen de investeringsstroom gestuurd, de overheid probeert ook rechtstreeks nieuwe investeringen „in de gewenste omvang en richting” uit te lokken met behulp van het nieuwe instrument van de speciale investeringsrekening. Daarnaast wijst Prof. Booi op de vergroting van de bevoegdheden van de factor arbeid, welke trend hij in de toekomst ziet voortgezet.

In de inperking van de marktwerking schuilt volgens Mr. Drs. H. Langman een groot gevaar. Alleen wanneer het prijsmechanisme onvoldoende effectief is om de schadelijke indirecte effecten van productie en consumptie terug te dringen, zullen geboden en verboden op hun plaats zijn. Voor toetsing op maatschappelijke nuttigheid ziet hij geen ruimte.

Het ontbreken van objectieve criteria „zet de deur alleen maar open voor een het ondernemersinitiatief nog meer ontmoedigende willekeur”.

Prof. Dr. M. P. Gans beschrijft in zijn preadvies de aantasting van de vrije economische orde die ontstaat, doordat de overheid de functie van het financiële apparaat om financieringsmiddelen aan ondernemingen te verstrekken, voor een deel overneemt. De „captains” van de betrokken ondernemingen, de vakverenigingen en werknemers en de financiële instellingen werken eendrachtig samen om de overheid als drager van financieringsrisico's binnen te halen. Daarmee zetten zij stappen in de richting van een centraal geleide economie. Door middelen te bundelen en risico's te spreiden zouden de financiële instellingen die ontwikkeling kunnen stoppen en een actieve rol kunnen gaan spelen bij het verbeteren van de financiële structuur van ondernemingen.

In genoemde preadviezen werd steeds een homogene overheid ten tonele gevoerd zonder in te gaan op de vraag hoe de opvattingen van die overheid over de gewenste richting van de maatschappelijke ontwikkelingen tot stand komen. Daarvoor is het overleg tussen overheid en georganiseerde belangengroeperingen van groot belang. Hierop wijzen Prof. Dr. W. Albeda en Drs. P. J. Vos in hun preadvies. Zij spreken in dat verband van de „overlegeconomie”. In de besluitvorming binnen de overlegeconomie zijn met name groeperingen opgenomen die beschikken over economische macht. Tussen overheid en pressiegroepen moeten nieuwe vormen van samenwerking worden gevonden. In de visie van de preadviseurs zal de overheid noch in een positie van concurrentie met de pressiegroepen moeten treden, noch moeten trachten de naar voren gebrachte belangen te absorberen. Integendeel, de overheid zal moeten proberen aan deze groepen een grotere verantwoordelijkheid op eigen terrein te geven en zal zich zelf meer nadrukkelijk met de grote lijnen van beleidsvorming moeten bezighouden. Op dit punt is er thans sprake van scheefgevoerde verhoudingen.

Het komt mij voor dat veranderingen die op deze wijze de organisatie van de besluitvorming beïnvloeden, meer betekenis hebben voor de ontwikkeling van de economische orde dan versterking of verzwakking van het marktmechanisme. Zoals Albeda en Vos opmerken: „Het marktmechanisme functioneert pas in derde instantie, d.w.z. nadat in de overheidssfeer en de particuliere centra van economische macht de hoofdlijnen van de besluitvorming al of niet gecoördineerd, zijn vastgesteld”.

L. van der Geest

1) *Preadviezen van de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde over Economische orde*, Stenfert Kroese, Leiden, 1977.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Economische orde	1205
Column Conjunctuur en structuur, door <i>Dr. J. Bartels</i>	1207
<i>Prof. Dr. F. van Dam:</i> NAR-advies over het basisbehoefte-model	1208
Vacatures	1212
<i>Drs. G. J. van Helden en Drs. H. B. van Broekhuizen:</i> Prijskennis en prijsgevoeligheid bij het huishoudelijke verbruik van elektriciteit. Een enquête-onderzoek onder huishoudens in de gemeente Groningen	1214
<i>Drs. J. H. von Eije en Drs. J. J. Siegers:</i> De invloed van de sociale zekerheid op de relatieve inkomensverschillen tussen actieve en inactieve werknemers	1221
Ingezonden Anders werken? Gewoon doordenken!, door <i>Dr. Ir. J. L. A. Jansen</i>	1225
Geld- en kapitaalmarkt Het ontwerp Postbankwet, door <i>Drs. A. D. de Jong</i>	1226
Boeknieuws J. Pen en J. Tinbergen: Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling, door <i>Prof. Dr. C. de Galan</i>	1229
Dr. J. Bilderbeek: Financiële ratio-analyse, door <i>Prof. Dr. J. L. Bouma</i>	1230
Mededelingen	1232

In de krant over ESB lezen is goed. ESB zelf lezen is beter.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

Redacteur-secretaris: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:
Roelants|EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:
Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Conjunctuur en structuur

De tijd is gelukkig voorbij, dat de economische problemen waarmee ons land worstelt, uitsluitend werden geweten aan de conjuncturele situatie in de wereld. Het is langzamerhand gemeengoed geworden te beseffen, dat de Nederlandse economische problemen natuurlijk mede worden beïnvloed door de conjuncturele mondiale situatie, maar ook in belangrijke mate hun oorsprong vinden in structurele elementen.

Niet alleen in Nederland, maar in een groot deel van de westerse wereld heeft dit er mede toe geleid, dat meer aandacht aan sectorpolitiek wordt besteed. Deze ontwikkeling heeft geleid tot het formuleren van een mesobeleid.

Aanvankelijk was de ontwikkeling deze, dat men zich vooral beperkte tot structuuronderzoeken van alle in moeilijkheden verkerende bedrijfstakken. Te vaak ook was het overheidsbeleid gericht op het ondersteunen van bedrijven en bedrijfstakken, die ook op lange termijn weinig hoop op terugkeer van de nodige rentabiliteit te zien konden geven. Daar is gelukkig een kentering in gekomen. Ik meen, dat de Nederlandse Herstructurerings Maatschappij (NEHEM) er ook duidelijk naar streeft meer te zijn dan een brandweer. In die zin ontwikkelt het structuurbeleid zich steeds meer tot een politiek, die het lange-termijnaspect niet over het hoofd ziet. Zeer moet worden gehoopt, dat de lijn die in deze in ons structuurbeleid al is aangebracht, verder zal worden doorgetrokken. Niet ten onrechte ademt de laatste structuurnota dan ook een geest van anticiperend sectorbeleid. In onze geleide economie lijkt dit dan ook meer voor de hand te liggen dan de vestiging van een instituut als de NEHEM in 's-Hertogenbosch in plaats van in 's-Gravenhage. Het waren deze gedachten, die bij mij opkwamen toen ik kennis nam van de publikatie van het Ministerie van Economische Zaken: *Bedrijfstakken verkend 1977* en met name van deel 1, dat handelt over de voedings- en genotmiddelenindustrie.

De sector in dit deel besproken, is een belangrijke sector. Volgens genoemde uitgave verzorgt deze sector ruim een kwart van de omzet van de Nederlandse industrie, 15% van de industriële werk-

gelegenheid, 5% van de bruto toegevoegde waarde tegen marktprijzen en 16% van de totale uitvoer. De netto bijdrage aan de betalingsbalans bedroeg in 1973 f. 4,5 mrd. In al deze gegevens is dan nog buiten beschouwing gelaten de werkgelegenheid en inkomensvorming in de toeleverende sectoren, waarvan de landbouw de belangrijkste sector is. Aan het begin van dit jaar waren ongeveer 174.000 werknemers in de voedings- en genotmiddelenindustrie werkzaam.

Het is een weinig opzienbarende stelling, dat de agrarische industrie weinig conjunctuurgevoelig is. En toch, als wij bekijken hoe de ontwikkeling in deze voor ons land zo belangrijke industrietak is, moet ook hier het woord stagnatie vallen. Met name in de jaren zeventig was de groei in deze sector veel minder en wel ongeveer de helft van de stijgingspercentages in de jaren zestig. Niet onbegrijpelijk is, dat de groei in latere jaren maar voor een deel het gevolg is van de bevolkingsgroei en voor een ander deel voortkomt uit een omzetgroei, gemeten in geld, die moet worden gerefereerd aan de hogere kwaliteit van de geconsumeerde producten. De steeds welvarender consument wordt kennelijk ook een kieskeuriger consument en vraagt meer ingebouwde convenience. Die ingebouwde convenience betekent, dat bij een gelijk blijvend aantal calorieën, de calorieën een duurdere „verpakking” hebben.

Heel duidelijk — en daar spelen structurele elementen, die ook op andere deelmarkten steeds duidelijker een rol spelen — is ook uit de statistieken af te lezen, dat het Nederlandse aandeel op de buitenlandse markt onder druk staat. Gelukkig heeft tot nu toe groei van de productie nog kunnen plaatsvinden door een vergroting van het exportvolume.

De geschetste ontwikkelingen hebben een negatieve invloed gehad op het niveau van de werkgelegenheid in deze niet conjunctuurgevoelige sector. Ook voor deze sector geldt, dat het werk-

gelegenheidsaspect zich niet anders ontwikkelt dan in andere sectoren.

In de toekomst kijkend lijken negatieve factoren het meest bepalend te zijn voor de ontwikkeling in de agrarische industrie. Ik noem de daling van de bevolkingsgroei, de stagnatie in de groei van het reëel besteedbare inkomen, de toenemende tendentie van de in ontwikkeling zijnde gebieden om niet alleen agrarische grondstoffen, maar ook halfproducten en eindproducten te exporteren. Deze tendenties worden versterkt door ons ook op dit terrein te hoge kostenpeil van de productie en de mogelijkheden die buitenlandse exporteurs in toenemende mate op de Nederlandse markt krijgen als gevolg hiervan, een gevolg dat nog wordt versterkt door de appreciatie van de gulden. Het behoeft weinig voorstellingsvermogen om vast te stellen, dat deze ontwikkelingen ook in de toekomst de werkgelegenheid niet in positieve zin zullen beïnvloeden.

Het bovenstaande geeft, dunkt mij, enig richtsnoer voor de betrokken bedrijfstak ten aanzien van het te voeren beleid. De toenemende concurrentie uit het buitenland zal zich vooral afspelen in de producten met minder toegevoegde waarde. Innovatie en het zoeken naar producten van hoge kwaliteit zullen een hoge prioriteit moeten hebben. Veel zal daarbij afhangen van de mogelijkheid het toch al gedaalde rendementsniveau in deze bedrijfstak zoveel mogelijk zeker te stellen. Nu de Nederlandse overheid zich ertoe heeft gezet meer aandacht aan het sectoraal beleid te geven, zal diezelfde overheid niet mogen vergeten, dat het prijsbeleid zoals dat al jarenlang in Nederland wordt gevoerd, juist deze sector zwaar heeft getroffen en een van de belangrijke factoren is geweest, die het rendement in deze sector hebben aangetast.

NAR-advies over het basisbehoeftenmodel

PROF. DR. F. VAN DAM*

De „Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking” (NAR) heeft een advies uitgebracht over bilaterale ontwikkelingssamenwerking. In dat advies wordt de regering aanbevolen om haar beleid voor ontwikkelingssamenwerking voortaan te baseren op een basisbehoeftenmodel in plaats van op het huidige groei-model. In onderstaand artikel wordt achtereenvolgens aandacht geschonken aan een vergelijking van deze beide modellen in theorie, aan de feitelijke resultaten van het groei-model, aan vragen die naar aanleiding van deze resultaten kunnen worden gesteld en aan internationale voorwaarden voor realisatie van het basisbehoeftenmodel. Ten slotte is getracht enkele voorlopige conclusies te trekken. Een van deze conclusies is dat de vooruitzichten wat betreft het realiseren van het basisbehoeftenmodel weinig vertrouwenwekkend zijn.

De „Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking” (NAR) heeft onlangs een advies uitgebracht over bilaterale ontwikkelingssamenwerking 1). Het is op verzoek van minister Pronk geschreven als een commentaar op zijn nota *Bilaterale ontwikkelingssamenwerking*. Deze nota werd als bijlage bij de Memorie van Toelichting op de begroting van het Ministerie van Buitenlandse Zaken 1977 opgenomen. De voorbereiding van het advies heeft plaatsgevonden in een werkgroep van de NAR onder voorzitterschap van L. Emmenrij.

In het NAR-advies wordt de regering aanbevolen om haar beleid voor ontwikkelingssamenwerking voortaan te baseren op een „basisbehoeftenmodel” in plaats van op het huidige „groei-model”. In het rapport wordt betoogd dat het groei-model tot onbevredigende resultaten heeft geleid, met name op het terrein van inkomensverdeling en werkgelegenheid.

Vijf maanden eerder is door de Commissie voor Ontwikkelingsprogrammering van de Verenigde Naties een rapport uitgebracht over *Changing development perceptions* 2). Deze VN-commissie kan tot op zekere hoogte worden vergeleken met de NAR. Beide adviseren over het te voeren ontwikkelingsbeleid: de NAR aan de Nederlandse regering, de VN-commissie aan de Algemene Vergadering van de VN. Deze paralleliteit maakt het des te interessanter om de beide adviezen naast elkaar te leggen.

Zo'n vergelijking levert een opvallend resultaat op. Terwijl de NAR het basisbehoeftenmodel omarmt als een nieuw panacee voor het armoedevraagstuk, is de VN-commissie veel terughoudender. Zo stelt de commissie in de inleiding van

haar rapport: „Yet, having had a hand in their launching, the Committee now has a certain unease that some of the new ideas — for example, „basic needs”, „collective self-reliance” — may already be getting too sloganized”.

Bovendien is door een aantal leden van de NAR een minderheidsnota aan het advies toegevoegd, waarin zij concluderen „dat het advies een te eenzijdig pleidooi levert voor de basisbehoeften-benadering in de ontwikkelingssamenwerking”. In hun notitie bekritisieren deze leden de antithetische beschrijving van de beide modellen, de vertekening van het beeld van het ontwikkelingsbeleid in de afgelopen dertig jaar, de te beperkte doelstelling van het basisbehoeftenmodel en de rigide normen voor de keuze van concentratielanden.

Er is dus volop reden voor contemplatie.

In theorie

In het NAR-advies wordt het groei-model als volgt gekarakteriseerd: „In deze denkwijze is de moderne sector de motor die de wagen van de economische ontwikkeling moet aandrijven en voortstuwen. De traditionele sector levert de goedkope benzine voor die motor in de vorm van arbeidskrachten die in overvloed aanwezig zijn. Op deze manier worden werkloze en onproductieve krachten in de traditionele sector overgeheveld naar de moderne sector waar allen geacht worden werk te vinden in de zich snel uitbreidende industrie en de moderne dienstenverlening. Het is dus zaak zich volledig te concentreren op de groei van de moderne sector”.

„Het ontwikkelingsbeleid was aanvankelijk bewust of onbewust gebaseerd op de impliciete veronderstelling dat groei (met de nadruk op de moderne sector) op zichzelf de oplossing was omdat de vruchten van deze groei automatisch en vanzelfsprekend, en binnen aanvaardbare tijd, aan de minder bevoorrechte sector van de economie en de armere lagen van de bevolking ten goede zou komen. Deze veronderstelling is niet juist gebleken”.

Anderzijds wordt de doelstelling van het basisbehoeftenmodel in het NAR-advies aldus omschreven: „Het doel van een groei- en herverdelingsmodel is om binnen een redelijke tijd (b.v. één generatie) te voldoen aan de fundamentele behoeften van de minder bevoorrechte gedeelten van de bevolking”.

* De auteur is buitengewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

1) Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking, *Advies bilaterale ontwikkelingssamenwerking*, nr. 55, Den Haag, november 1977.

2) United Nations, *Changing development perceptions*, New York, juni 1977.

„Het is duidelijk dat dit basisbehoeftenmodel er vooral op uit is om de overgangperiode (die bij het groei-model te lang bevonden is) drastisch te verkorten. Om dit te bereiken gaat men niet uit van een streefcijfer van de globale economische groei zoals in het groei-model, maar begint men met het vaststellen en kwantificeren van de fundamentele behoeften van de armste twintig of dertig procent van de bevolking waarin in de vastgestelde periode voorzien moet worden. Dit betekent natuurlijk niet, dat men zich beperkt tot deze inkomensgroepen”. De NAR acht voor het basisbehoeftenmodel een groeitempo van 6 à 8% noodzakelijk.

Uit de omschrijvingen van de doeleinden van de beide modellen blijkt dat de NAR een duidelijke tegenstelling tussen de beide concepties aanwezig acht. De vraag is of dit juist is.

Naast de karakteristieken van het groei-model, zoals die in het NAR-rapport zijn vervat, kunnen de beschrijvingen worden gelegd van bijvoorbeeld W.A. Lewis en van de Algemene Vergadering van de VN. Lewis behoorde in de jaren zestig tot de belangrijkste auteurs over het ontwikkelingsprobleem; in het NAR-advies wordt hij genoemd als een van de scheppers van het groei-model. De opvatting van de Algemene Vergadering van de VN is van belang, omdat daarin het inzicht van de gezamenlijke regeringen tot uiting komt.

In het boek *Development planning; the essentials of economic policy* omschreef Lewis het doel van de ontwikkelingsinspanning aldus:

„Special emphasis should be given to items of mass consumption, especially food and clothes, and a deliberate effort made to keep the cost of living index from rising. The Government should spend liberally on social services, especially education, health and welfare services, and take aggressive steps to improve working class housing; adequate opportunities for secondary education are especially valued because they give working class families the sense of an opening future. The employment aspects of the Plan should also receive special consideration; prestige expenditures should be cut, and the money used instead to create resources which will provide employment; capital-intensive schemes should give place to more productive labour-intensive enterprises; and useful relief projects should be started for all who are genuinely seeking work. This is hard medicine for some planners. Their test of success tends to be the growth of the aggregate called gross domestic product; the people's test is what is happening to food, clothes, education, health services, housing and employment. Gross domestic product may be rising rapidly without improving the people's level of living — or even at the cost of the people's level of living” 3).

Deze formulering van Lewis is van zomer 1965, dus ruim 12 jaar geleden.

Het tweede voorbeeld is de resolutie waarmee de VN het Tweede Ontwikkelingsdecennium (DD II) heeft ingeluid. Het hoofdstuk „goals and objectives” van deze resolutie valt in twee onderdelen uiteen, te weten cijfermatige taakstellingen voor de groei van de ontwikkelingslanden (bruto produkt 6%, idem per capita 3,5%, landbouwproduktie 4%, industriële produktie 8%, stijging van besparingen met 0,5% van het bruto nationale produkt per jaar, alsmede cijfers voor im- en export) en een omschrijving van het uiteindelijke doel van ontwikkeling. Dit tweede onderdeel is als volgt geformuleerd:

„As the ultimate purpose of development is to provide increasing opportunities to all people for a better life, it is essential to bring about a more equitable distribution of income and wealth for promoting both social justice and efficiency of production, to raise substantially the level of employment, to achieve a greater degree of income security, to expand and improve facilities for education, health, nutrition, housing and social welfare, and to safeguard environment. Thus, qualitative and structural changes in the society must go hand in hand with economic growth, and existing disparities — regional, sectoral and social — should be substantially reduced. These objectives are both determining factors and end-results of development; they should therefore be viewed as integrated parts of the same dynamic process, and would require a unified approach” 4).

Deze formulering door de Algemene Vergadering van de VN vond haar beslag in de resolutie die op 24 oktober 1970 werd aangenomen, maar was in feite in de twee daaraan voorafgaande jaren voorbereid in een discussie tussen de Commissie voor Ontwikkelingsprogrammering van de VN (samengesteld uit deskundigen op persoonlijke basis), een Voorbereidende Commissie (samengesteld uit regeringsvertegenwoordigers) en het secretariaat van de VN, met name het Centre for Development Planning Projections and Policies (CDPPP). Dit betekent dat de tekstonderdelen werden geformuleerd in de periode 1968-1970.

Wanneer deze beschrijvingen van de doeleinden van het groei-model naast die van de NAR worden gelegd, blijkt een aanzienlijk verschil. Er is blijkens de vermelde citaten geen sprake van dat voor de afgelopen periode het groei-model kan worden gekarakteriseerd door een zin als „volledig te concentreren op de moderne sector”, zoals in het NAR-advies is gesteld. Wel betekent de zeer nadrukkelijke concentratie van de te voeren ontwikkelingspolitiek op de armste bevolkingsgroepen een accentverlegging.

Deze concentratie is omschreven in de nota van M. Ul Haq: *Basic needs: a progress report*, waarin hij op exacte wijze formuleert uit welke elementen de basisbehoeften kwantitatief bestaan (voedsel, drinkwater, gezondheid, onderwijs en basisonderwijs) en waarin hij becijfert hoe groot de bevolkingsgroepen zijn die deze basisbehoeften tot nu toe ontberen 5). Overigens dient te worden opgemerkt dat alle auteurs over het basisbehoeftenmodel benadrukken dat een compleet ontwikkelingsmodel ook de overige bevolkingsgroepen dient te bestrijken.

Een volgend punt van vergelijking is de strategie — in theorie — ter verwezenlijking van de doeleinden van respectievelijk het basisbehoeftenmodel en het groei-model. Wanneer men de literatuur naast elkaar legt, die de laatste tijd over het basisbehoeftenmodel is verschenen, komt grosso modo het volgende beeld naar voren.

Doel: binnen een aanvaardbare periode — bijvoorbeeld één generatie — voorzien in de elementaire behoeften van de bevolkingsgroepen in de arme landen die thans deze voorzieningen nog ontberen.

Strategie: de positieverbetering van deze bevolkingsgroepen dient te worden bereikt door:

- a. verschaffen van werkgelegenheid met/of inkomen;
- b. voorzien in aanbod van benodigde goederen en diensten.

Substrategieën: de strategie wordt inhoud gegeven door:

1. betere toegang van de betreffende bevolkingsgroepen tot bestaande en potentiële produktiemiddelen;
2. aanpassing van het patroon van overheidsdiensten en overdrachten alsmede van de daarvoor benodigde financiering;
3. management van de consumptie via inkomens- en produktiebeleid (hierover bestaat geen eenstemmigheid 6)).

Concrete maatregelen: de substrategieën worden naar gelang van de situatie van het betreffende land geconcretiseerd door praktische maatregelen.

Een nader uitgewerkt beeld van substrategieën en concrete maatregelen is te vinden in de OECD-nota die als achtergrondinformatie diende voor de vergadering van het Development Assistance Committee van de OECD die op 5

3) W.A. Lewis, *Development planning; the essentials of economic policy*, George Allen and Unwin Ltd, Londen, juni 1966.

4) United Nations, General Assembly, doc. A/8124, New York, oktober 1970.

5) M. Ul Haq, *Basic needs: a progress report*, Wereldbankstudie, Washington, augustus 1977.

6) Over de wenselijkheid van management van de consumptie is o.a. geschreven door P.P. Streeten, *The distinctive features of a basic needs approach to development*, Wereldbankstudie, Washington, augustus 1977.

en 6 oktober 1977 over het basisbehoefte-model werd gehouden 7). In deze nota: *Aspects of national development policies in the context of a basic human needs approach*, wordt het basisbehoefte-model vanuit twee gezichtshoeken benaderd: inkomenspolitiek en productiepolitiek.

Onder inkomenspolitiek worden in de eerste plaats maatregelen genoemd ter verbetering van de productieve werkgelegenheid, waaronder vallen: betere toegang tot bestaande produktiemiddelen, heroriëntering van toekomstige investeringen (zowel in landbouw, industrie als infrastructuur) en aanpassing van de relatieve prijzen van kapitaal en arbeid ter bevordering van arbeidsintensieve productieprocessen. In de tweede plaats worden maatregelen vermeld, gericht op inkomensoverheveling, vooral voor de groepen die niet actief in het productieproces kunnen worden ingeschakeld.

Onder productiepolitiek wordt een reeks maatregelen opgesomd om voldoende aanbod van elementaire goederen in de particuliere sector te garanderen (belastingen, subsidies, prijsstelling, interventie op de kredietmarkten, vergunningen, quota's, produktieverboden en productie door de overheid). Daarnaast wordt gewezen op de noodzaak van aanbod van publieke diensten, met name inzake gezondheid, onderwijs en watervoorziening.

In het NAR-advies komt de uitwerking van substrategieën nauwelijks aan de orde. Als concrete maatregelen worden aanbevolen:

- herverdeling van vermogen, met name landhervorming;
- instituties voor participatie van de bevolking in de besluitvormingsprocessen;
- progressieve belastingen ter financiering van onderwijs, gezondheidszorg, openbaar transport enz.

Wanneer wij het beeld van substrategieën en concrete maatregelen van de OECD en de NAR overzien, dan zal een ieder die met de geschiedenis van het ontwikkelingsvraagstuk vertrouwd is, een „Aha-Erlebnis” ervaren. Als illustratie kan wederom naar het boek van Lewis worden verwezen waarin alle door de OECD en door de NAR genoemde elementen aanwezig zijn.

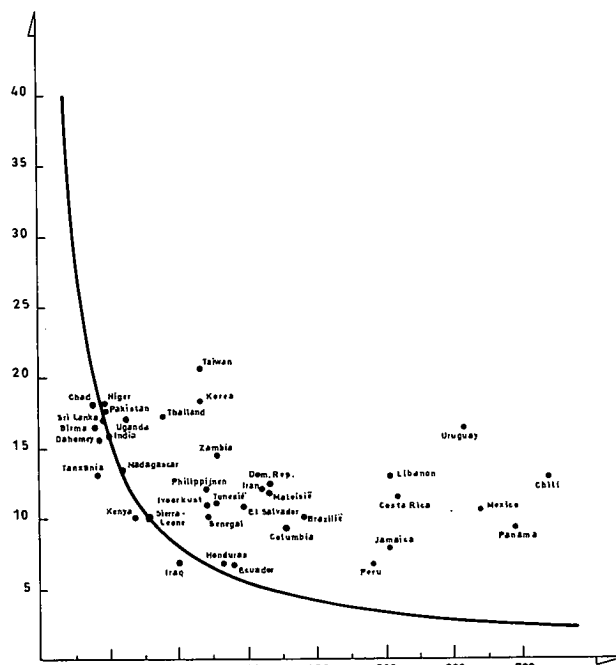
Het boek van Lewis is niet een uitzondering, maar het is karakteristiek voor het denken over het ontwikkelingsvraagstuk in de jaren zestig. In die periode is uit en te na gediscussieerd over vraagstukken als landhervorming (zie de reeks FAO-publicaties erover), over participatie (zie de literatuur over community development) en over belastingen (zie de symposia en conferenties die daarover in de jaren zestig zijn gehouden).

In feite is er wat substrategieën en concrete maatregelen betreft in het NAR-advies en bij de andere auteurs over het basisbehoefte-model weinig nieuws te vinden vergeleken met vroeger. In zijn oratie heeft E.W. Hommes daarop gewezen, toen hij naar aanleiding van het ILO-rapport: *Meeting basic needs* constateerde: „Er volgt dan verder een warm pleidooi voor een op werkgelegenheid gebaseerde strategie. Verder staat het programma vol van al de maatregelen die de elites in de ontwikkelingslanden tot nu toe hebben tegengehouden: landhervorming, progressieve inkomensbelasting, appropriëte technology, community development, etc.” 8).

In praktijk

Wat is er in de praktijk terechtgekomen van het groei-model, met name wat betreft de inkomensverdeling?

In onderstaande grafiek is daarvan een beeld gegeven voor een aantal ontwikkelingslanden (meer dan 1 mln. inwoners in 1974, inkomen per hoofd minder dan \$ 800) op basis van cijfers die zijn ontleend aan: *Income inequality: some dimensions of the problem* door M.S. Ahluwalia 9). Op de verticale as is het percentage van het nationale inkomen vermeld dat aan de onderste 40% van de bevolking ten goede komt en op de horizontale as het nationale inkomen per hoofd in dollars

van 1971, zonder verrekening van belastingen. De landencijfers zijn eenmalige schattingen in verschillende jaren in de periode 1958-1971.

Uit de plaatsen van de landen in de grafiek blijkt dat de inkomensverdeling in de eerste groeifase verslechtert tot het niveau van een inkomen per hoofd van ongeveer \$ 300. Vanaf dit niveau treedt stabilisatie op met geleidelijk aan een tendens tot verbetering. De U-curve van de relatieve inkomensverdeling is door verscheidene auteurs beschreven 10).

In de grafiek is de lijn aangegeven van een inkomen per hoofd van \$ 40 voor de onderste 40% van de bevolking bij de onderscheidene inkomensniveaus. Deze lijn start in het punt dat correspondeert met het percentage 40 en het inkomensniveau \$ 40. Als wij uitgaan van de hypothese dat een inkomen per hoofd van \$ 40 als een absoluut minimum voor overleving moet worden beschouwd, kan worden gesteld dat in landen, die een positie onder de lijn innemen, de onderste 40% van de bevolking in een krepesituatie verkeert. Uit de grafiek blijkt dat boven het niveau van \$ 200 per hoofd zich deze toestand niet meer voordoet.

Uit de positie van de landen in de grafiek blijkt tevens dat zich zeer uiteenlopende situaties voordoen. Zo variëren de percentages van inkomensverdeling bij een inkomensniveau van rond \$ 250 tussen 6% en 20%. Dit betekent dat het groei-model tot zeer verschillende resultaten heeft geleid 11). Uit de grafiek blijkt dat ten minste drie groepen landen kunnen worden onderscheiden.

Een eerste groep bestaat uit een aantal Oostaziatische landen die gekenmerkt worden door een geringe ongelijkheid in de inkomensverdeling, een betrekkelijk laag inkomen per hoofd en een hoge inkomensgroei. Het groeicijfer van het BNP in de periode 1960-1974 12) en het percentage van het

7) OECD, *Aspects of national development policies in the context of a basic human needs approach*, Parijs, september 1977.

8) E.W. Hommes, *Industrialisatie en ontwikkeling in de derde wereld*, Utrecht, april 1977.

9) H. Chenery e.a., *Redistribution with growth*, Oxford University Press, Londen, 1974.

10) Zie bijvoorbeeld voetnoot 3, 9 en 16.

11) Zie o.a. D. Morawetz, *Twenty-five years of economic development, Finance and Development*, Washington, september 1977.

12) Cijfers over de groei van de bevolking, het BNP en het inkomen per hoofd zijn ontleend aan *World Bank Atlas*, Worldbank, Washington, 1976.

nationale inkomen dat aan de onderste 40% ten goede kwam waren respectievelijk: Taiwan 9,4 en 20 en Zuid-Korea 9,4, en 18.

Het is gebruikelijk om de ontwikkeling van Taiwan en Zuid-Korea te negeren als niet relevant vanwege bijzondere omstandigheden die voor deze landen hebben gegolden. Toch lijkt er reden te zijn om hieraan niet mee te doen, omdat deze landen allerminst „eilanden” zijn in een zich anders ontwikkelende omgeving.

Integendeel, wanneer men Oost-Azië als geheel beziet dan valt het op dat vrijwel alle landen in dit gebied identieke kenmerken vertonen bij hun ontwikkeling. In globale termen sprekend kan men stellen dat Japan, Noord-Korea, Zuid-Korea, Thailand, China, Taiwan, Hong Kong, Singapore en Maleisië alle worden gekenmerkt door een hoge groei per hoofd en een verhoudingsgewijze redelijke spreiding van inkomen. Bovendien valt op dat al deze landen een aanzienlijke en diverse export van eindprodukten hebben opgebouwd en merendeels een lage bevolkingsgroei vertonen. Deze bevolkingsgroei per jaar was over de periode 1965-1974 in Japan 1,2%, Noord-Korea 2,8%, Zuid-Korea 1,8%, China 1,7%, Thailand 3,1%, Taiwan 2,7%, Hong Kong 1,9%, Singapore 1,8% en Maleisië 2,7%. In dit totaalbeeld bezien zijn Taiwan en Zuid-Korea eerder exemplarisch dan uitzonderlijk.

Een tweede groep bestaat uit een aantal Latijns-Amerikaanse landen met een inkomen per hoofd boven \$ 300. In deze groep beschikt de onderste 40% van de bevolking over een aanzienlijk kleiner deel van het nationale inkomen dan in de Oostaziatische groep. Er zijn echter twee factoren die dit beeld minder onaanvaardbaar maken.

Ten eerste is het inkomensniveau per hoofd in deze groep hoger dan in de Oostaziatische groep, hetgeen betekent dat de onderste 40%, ondanks een slechtere inkomensverdeling, toch een hoger absoluut inkomen heeft. Als de onderste 40% over 20% van het nationale inkomen beschikt bij een nationaal inkomensniveau per hoofd van \$ 200, is deze groep slechter af in absolute termen dan bij een beschikbaarheid van 10% bij een inkomen per hoofd van \$ 500.

Ten tweede bevinden deze landen zich voorbij het punt van \$ 300 per hoofd. Op grond daarvan mag worden verwacht dat bij verdere inkomensgroei de verdeling gunstiger zal worden in die zin dat de onderste 40% een toenemend deel van het nationale inkomen ter beschikking zal krijgen. Hierop sluit de prognose aan van H. Kahn, directeur van het Hudson Instituut, inzake de Braziliaanse groei: „In Brazil close to half of the population shares, and the Brazilians are moving up very rapidly; much of that part of the nation which isn't sharing now will be sharing 20 or 30 years hence” 13).

De vraag blijft echter hoe groot het deel van de bevolking zal zijn dat in de groei gaat participeren, in welke mate en in welk tempo. Wel kan worden geconstateerd dat deze landen de krepere lijn ruimschoots hebben verlaten en dat in dit opzicht het groeimodel niet catastrofaal heeft gefunctioneerd. Zo bedroeg bijvoorbeeld het inkomen per hoofd van de onderste 40% in Mexico (in 1969, in \$ van 1971) ongeveer \$ 180.

De derde groep bestaat uit de landen met een inkomen per hoofd van minder dan \$ 300 die zich, tengevolge van de verdeling van het nationale inkomen, onder of in de buurt van de krepere lijn bevinden. In deze landen verkeert de onderste 40% van de bevolking in een marginale situatie. Het betreft vooral Zuidaziatische en Afrikaanse staten. Deze landen vormen de kern van het ontwikkelingsvraagstuk, niet alleen qua voorziening in basisbehoeften, maar ook wat betreft de groei van het BNP.

Verbetering in de krepere situatie van de onderste 40% in deze landen kan langs twee wegen worden bereikt. Ten eerste: snelle groei van het inkomen per hoofd, zodat zo spoedig mogelijk het punt van \$ 200 wordt gepasseerd. Ten tweede: verandering in de inkomensverdeling conform het basisbehoeftenmodel. Vooral voor deze landen is van betekenis in hoeverre het basisbehoeftenmodel een reëel perspectief biedt.

Kanttekeningen bij de resultaten van het groeimodel

Bij de resultaten van het groeimodel kunnen een aantal vragen worden gesteld. In de eerste plaats deze: waarom ontstaat in de eerste groeifase een verslechtering in de inkomensverdeling? Anders gesteld: waarom neemt de moderne sector (industrie en soms grootschalige mijnbouw en landbouw) een voorsprong op de traditionele sector?

Het antwoord is dat maatregelen om de traditionele sector te stimuleren (zoals landhervorming en community development) op heftige politiek georganiseerde tegenstand stuiten. Met name de grootgrondbezitters hebben zich vrijwel steeds met man en macht tegen herverdeling van grond en community development verzet, omdat daardoor de macht van de boeren zal toenemen en bezit en inkomen van de elite navenant worden bedreigd. Hetzelfde geldt voor progressieve belastingen.

De ontwikkeling van de moderne industrie ondervindt dit soort tegenstand niet of in veel mindere mate. Deze industrie richt zich veelal op exportmarkten, heeft (althans tot voor enkele jaren) gebruik gemaakt van buitenlands kapitaal en heeft zich daardoor in hoge mate geïsoleerd van bestaande belangenverhoudingen. Bovendien is er vaak steun van de overheid, omdat die in de revenuen deelt en aan de moderne sector een belangrijke deviezenbron heeft. In een economisch systeem waarin deze krachten vrijelijk tot uiting komen — een liberale economie zo men wil — is verslechtering van de inkomensverdeling in de eerste groeifase het gevolg. Afhankelijk van bestaande verschillen in bezits- en machtsverhoudingen loopt de U-curve op een wat hoger of een wat lager niveau.

Is de krepere situatie voor de onderste 40% (vide de derde groep) door het groeiproces ontstaan, en daarop aansluitend: is er sprake van absolute inkomensdaling voor deze groep? Volgens de analyses die J.H. Boeke zestig jaar geleden heeft gemaakt van de desintegratie van het Aziatische platteland, luidt het antwoord op beide vragen positief 14). Die analyses betroffen echter een periode waarin niet of nauwelijks groei optrad en het is de vraag of Boekes conclusies ook thans nog geldig zijn. Daarover bestaat geen eenstemmigheid.

Sommige auteurs verdedigen de stelling dat het continueren van de krepere situatie van de onderste 40% primair door factoren als bevolkingsgroei wordt veroorzaakt en dat het groeiproces ernstiger verval heeft voorkomen. Anderen — in het voetspoor van Boeke — beschouwen verschijnselen als bevolkingsgroei als één der gevolgen van het moderniseringsproces en achten dit proces de kernoorzaak. Het gaat hier om ingewikkelde en moeilijk te doorziene samenhangen: het probleem kan hier slechts worden vermeld.

Over de vraag of thans nog verslechtering van absoluut inkomen plaatsvindt voor de onderste 40% is eveneens discussie gaande. In zijn artikel „Distribution and development” stelt D. Lal dat uit de beschikbare gegevens niet valt af te leiden dat absolute inkomensdaling optreedt, maar dat integendeel de onderste 40% participeert in de groei 15). Lal baseert zijn conclusie op de in het artikel van Ahluwalia opgenomen gegevens inzake inkomensverdeling en groei, zoals die in een aantal landen over diverse reeksen jaren zijn waargenomen 9). In onderstaande tabel is achtereenvolgens aangegeven het land van waarneming, de periode waarover de waarneming plaatsvond, de jaarlijkse inkomensstijging alsmede die van de onderste 40%. Op deze cijfers dient de bevolkingsgroei in mindering te worden gebracht om de groei per hoofd te berekenen. De bevolkingsgroei in de periode 1960-1974 is in de vijfde kolom vermeld; het zijn de landelijke cijfers.

13) H. Kahn, Things are going rather well, *The Futurist*, New York, december 1975.

14) Zie bijvoorbeeld W.F. Wertheim e.a., *Indonesian economics; the concept of dualism in theory and practice*, W. van Hoeve, Den Haag, 1961.

15) D. Lal, Distribution and development: a review article, *World Development*, Oxford, september 1976.

Land	Periode	Inkomens- groei	Inkomens- groei onderste 40%	Bevolkings- groei
		in percentages		
Korea	1964-1970	9,3	9,3	2,1
Panama	1960-1969	8,3	3,2	3,1
Brazilië	1960-1970	7,0	5,2	2,9
Mexico	1963-1969	8,0	6,6	3,4
Taiwan	1953-1961	7,0	12,1	2,9
Venezuela	1962-1970	6,4	3,7	3,3
Colombia	1964-1970	6,2	7,0	2,9
El Salvador	1961-1969	6,3	5,3	3,4
Filipijnen	1961-1971	5,4	5,0	3,0
Peru	1961-1971	5,4	3,2	2,9
Sri Lanka	1963-1970	5,1	8,3	2,2
India	1954-1964	4,5	3,9	2,3

Uit deze tabel blijkt tevens dat de ontwikkeling van de inkomensverdeling op korte termijn in vele gevallen niet de richting van de U-curve voor de lange termijn volgt (zie verhouding tussen de groei en de groei van de onderste 40% in relatie tot de plaats van de landen in de grafiek). Voor nadere toelichting zie het genoemde artikel van Ahluwalia 9).

Tot welke resultaten komen recente onderzoeken naar de vraag of binnen de bestaande politiek-economische structuren maatregelen kunnen worden genomen ter verbetering van de inkomensverdeling? Voor de beantwoording hiervan zijn drie studies van belang die in combinaties zijn verricht door I. Adelman, C.I. Morris en S. Robinson. Het zijn een vergelijkende studie naar de oorzaken van verschillen in inkomensverdeling in ontwikkelingslanden, een analyse van de oorzaken die tot extreme armoede hebben geleid in 24 landen in het midden van de 19e eeuw en een modelstudie van de Zuidkoreaanse economie.

Het opvallende is dat deze drie studies, vanuit geheel verschillende invalshoeken ondernomen, tot vrijwel identieke resultaten komen. In het raam van dit artikel moet worden volstaan met een korte aanduiding van de belangrijkste twee conclusies 16). Deze zijn:

- „intervention to improve the distribution of income (binnen een bestaande politiek-economische structuur) is extremely difficult“;
- van de vele onderzochte instrumenten blijken alleen effectief te zijn: landhervorming onder speciale voorwaarden, export van arbeidsintensieve industrieproducten en over-

heidsingrijpen in markten, bijv. door nationalisatie en publieke productie.

Hierbij kan worden aangetekend dat de ad b genoemde instrumenten behoren tot de — vrijwel steeds vergeefs — bepleite maatregelen voor de traditionele sector in het groei-model.

Is het in het verleden gelukt om tot drastische egalisering van de inkomensverdeling tijdens het groeiproces te komen? Het antwoord is dat een egalere inkomensverdeling tijdens de eerste groeifase tot nu toe alleen tot stand is gekomen — afgezien van de snel groeiende Oostaziatische landen — onder een centraal geprogrammeerd economisch beleid. De andere ontwikkelingslanden hebben een vrije markteconomie met een daarbij behorend patroon van inkomensverdeling.

Hierbij kan worden aangetekend dat de thans bestaande centraal geleide regimes in ontwikkelingslanden meestal tot stand zijn gekomen onder uitzonderlijke voorwaarden, waardoor herhaling moeilijk en nauwelijks te verwachten is. Zo is de vestiging veelal voorafgegaan door een langdurige revolutionaire fase met daarbij behorende ideologievorming en opbouw van bestuurs- en organisatiepatronen via de communistische partij en het revolutionaire leger. Bovendien is de politieke oppositie vrijwel steeds uitgeschakeld. In Cuba is dit bijvoorbeeld gebeurd door het vertrek van de betrokkenen naar de Verenigde Staten (meer dan 10% van de Cubaanse bevolking is geëmigreerd) en in China o.a. door massaeffecties 17).

Laatste vraag: is invoering van het basisbehoefte-model primair een programmerings-technische aangelegenheid of een politieke keuze? Zoals gesteld, zijn de maatregelen ter realisatie van het basisbehoefte-model in hoge mate identiek aan de maatregelen die bij het groei-model voor de traditionele sector werden nagestreefd. Op grond daarvan mag worden verwacht dat zij dezelfde politieke weerstand zullen ondervinden als voorheen. Deze weerstand kan alleen langs politieke weg worden overwonnen. Dit betekent dat de invoering

16) Zie samenvattend artikel I. Adelman, C.T. Morris en S. Robinson, Policies for equitable growth, *World Development*, Oxford, juli 1976.

17) In een rapport van de US-Senate Committee of the Judiciary, gepubliceerd in juli 1971, wordt het aantal slachtoffers in China in de periode 1949-1971 op meer dan 30 miljoen geschat.

Vacatures

Functie:	Bij:	Blz.:	Functie:	Bij:	Blz.:
<i>ESB van 16 november</i>					
Adjunct-redacteur-secretaris	Economisch Statistische Berichten	1126	Medewerkers (mnl./vrl.)	Centraal-Bureau voor de Statistiek, Hoofdafdeling Nationale Rekeningen	II
Medewerker automatisering en informatica (mnl./vrl.)	Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne	III	<i>ESB van 30 november</i>		
Topdeskundige onroerend goed	Van der Torn & Buningh, Utrecht	IV	Hoofd van de afdeling financiën en economische zaken	Agglomeratie Eindhoven	1200
<i>ESB van 23 november</i>					
Econoom (Planning en coördinatie)	Onderafdeling provinciale financiën van de 3e afd. van de Provinciale Griffie te Leeuwarden	1156	Financieel coördinator (mnl./vrl.)	Dienst volkshuisvesting Amsterdam	1203
Beleggingsanalist Medewerk(st)er	ABN Bank, Amsterdam Gemeente Arnhem, bureau financiële planning	1176	Hoogleraar in de staathuishoudkunde	Stichting Nijenrode Breukelen	1204
Bedrijfseconoom met financiële specialisatie of een accountant (Drs.)	Research Instituut voor Bedrijfswetenschappen RVB te Delft	IV	Adjunct-hoofd afdeling Bedrijfspensioenfondsen	GAK Amsterdam	II
Stafmedewerker herverzekeringen	Centraal Beheer te Apeldoorn	III	Begrotingsinspecteur (mnl./vrl.)	Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	III
			Bedrijfseconomisch medewerker (mnl./vrl.)	Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne	III
			Plv. hoofd afdeling goederenvervoer over de weg (mnl./vrl.)	Ministerie van Verkeer en Waterstaat	III

van een basisbehoeftebeleid een verandering in de politieke verhoudingen vergt.

In het NAR-advies wordt dit enigszins in het midden gelaten. In het rapport wordt er weliswaar op gewezen dat de te nemen maatregelen politieke implicaties zullen hebben, maar als men de tekst in zijn totaliteit leest, ontstaat overwegend de indruk dat het om een nieuw technisch planningmodel gaat.

In dit opzicht is Ul Haq in zijn boek *The poverty curtain: choices for the third world* duidelijker als hij stelt: „This requires a redefinition of economic and social objectives which is of truly staggering proportions, a liquidation of the privileged groups and vested interests which may well be impossible in many societies, and a redistribution of political and economic power which may only be achieved through revolution rather than through evolutionary change” 18).

Politieke kanttekeningen

Het basisbehoeftebeleid is vooral omhelsd door de rijke landen en door de Wereldbank. De ontwikkelingslanden hebben zich terughoudender en afstandelijker opgesteld. Zij vrezen van het basisbehoeftebeleid versterkte interventie door de rijke landen en zijn argwanend voor heimelijke bedoelingen, zoals groeivermindering ter besparing van grondstoffen. Dit roept de noodzaak op dat de discussie over het basisbehoeftebeleid niet alleen tot verdere uitwerking van deze strategie leidt, maar dat tevens internationale politieke encadrering plaatsvindt. Daartoe zijn de eerste stappen gezet door ambassadeur Soedjatmoko en door minister Pronk.

Soedjatmoko heeft een beschouwing over het basisbehoeftebeleid gegeven tijdens een kortgeleden gehouden symposium over *Alternatives to growth* 19). Hij bracht vijf punten naar voren.

In de eerste plaats stelde hij dat het vermogen van de ontwikkelingslanden om tot een wezenlijke politieke koerswijziging te komen beperkt is. Afgezien van de enkele landen waar een transitie gelukt is via revolutionaire weg, blijkt in het algemeen de politieke constellatie moeilijk te veranderen te zijn. In dit kader wees Soedjatmoko op het vastlopen van de pogingen om in Latijns-Amerika tot een meer progressief beleid te komen, waardoor bovendien polarisatie is opgetreden. Deze polarisatie op zich zelf verkleint de marges tot sociale en politieke vernieuwing.

In de tweede plaats vroeg Soedjatmoko er de aandacht voor dat het basisbehoeftebeleid noodzakelijkerwijs gepaard moet gaan met participatie van de bevolking in de beslissings- en uitvoeringsprocessen en dat met die participatie een basis wordt gelegd voor een streven naar vrijheid en naar realisatie van „human rights”. Hij trok in twijfel of zo'n tendens naar vrijheid en mensenrechten binnen de ontwikkelingslanden zelve en door de rijke landen zal worden geaccepteerd. Hij vroeg zich bovendien af wie aan dat vrijheidsstreven gestalte moet geven: „niet de ontwikkelaars, want die zijn totalitair geaard aan linker of rechter zijde”.

In de derde plaats vroeg Soedjatmoko zich af of de „moral improvement” van het basisbehoeftebeleid door het Westen te maken heeft met de wens van de rijke landen om minder hulp te geven. Hij stelde dit omdat de gedachte leeft dat het basisbehoeftebeleid weinig externe middelen vergt. Hij zal zijn argwaan pas verliezen als de rijke landen metterdaad bereid blijken te zijn aan arme landen die het basisbehoeftebeleid toepassen meer hulp dan voorheen te geven.

In de vierde plaats constateerde Soedjatmoko dat het Westen in het verleden steeds vijandig heeft gereageerd op landen die een politiek gingen voeren gericht op verlichting van armoede, zoals bijvoorbeeld Cuba en China. Hij vroeg zich af of de reactie van de Westelijke landen in de toekomst anders zal zijn.

Ten vijfde, ten slotte, constateerde Soedjatmoko dat het

basisbehoeftebeleid nog allerminst een complete strategie is. Met name de macro-elementen ontbreken, alsmede de relatie tussen de macro-politiek en het beleid voor de onderste 40%. Daardoor is het basisbehoeftebeleid nog niet operationeel en kwetsbaar, omdat zonder gerichte macro-politiek geen „self-reliance” kan worden bereikt.

Met deze opmerkingen van Soedjatmoko worden als het ware de politieke begrenzingen aangegeven waarbinnen de basisbehoeftebenadering zich bevindt. In zijn beeld zijn die begrenzingen krap. Die situatie maakt Soedjatmoko weinig optimistisch over de kans voor verwerkelijking.

Minister Pronk heeft tijdens een overleg van gelijkgezinde landen een aantal voorwaarden genoemd waaraan naar zijn oordeel moet worden voldaan om — het door hem positief gewaardeerde — basisbehoeftebeleid tot realisatie te kunnen brengen 20). Die voorwaarden waren de volgende.

De accentlegging op een samenwerkingsbeleid dat direct is gericht op voorziening in de elementaire menselijke behoeften mag niet in de plaats komen van ontwikkelingssamenwerking op macro-economische terreinen. Op deze macro-gebieden, zoals handel, investeringen en monetaire politiek, moet de ruimte worden geschapen om de ontwikkelingslanden tot groei te kunnen laten komen. Anders gesteld: het basisbehoeftebeleid dient te worden toegevoegd aan een structureel samenwerkingsbeleid en mag dat niet substitueren.

Verder heeft minister Pronk gesteld dat het basisbehoeftebeleid niet mag leiden tot een politieke stap terug in de zin dat daarmee het ontwikkelingsvraagstuk in de sfeer van charitas terecht komt. De thans bestaande normering voor samenwerking van recht en rechtvaardigheid dient voorop te blijven staan. Aanvullend beleid, gericht op voorziening in de directe behoeften, kan een extra motivering voor samenwerking betekenen.

Ten slotte constateerde minister Pronk dat bij regeringen en groepen van goede wil binnen de ontwikkelingslanden als bezwaar tegen het basisbehoeftebeleid wordt aangevoerd dat deze benadering een primair Westerse is die ingrijpt in het interne beleid van de arme landen waarbij hun soevereiniteit en hun streven naar self-reliance worden bedreigd. In verband daarmee stelde hij dat het noodzakelijk is dat tussen hulpgevende en ontvangende landen over het model een discussie plaatsvindt, waarbij niet alleen over het beginsel dient te worden gesproken maar ook over de concrete inhoud en realisatie ervan.

Deze positie van minister Pronk is in een aantal opzichten een antwoord op de vragen die Soedjatmoko elders heeft gesteld. Kennelijk zitten wij nog midden in een discussie over de internationale politieke voorwaarden waaraan moet worden voldaan wil realisatie van het basisbehoeftebeleid mogelijk zijn.

Ten slotte

Kan het basisbehoeftebeleid tot realisatie komen? Op deze vraag kan in dit stadium geen zinnig antwoord worden gegeven. Wel kan worden gesteld dat de vooruitzichten weinig vertrouwenwekkend zijn: het model is incompleet, de tot nu toe voorgestelde maatregelen zijn in het verleden mislukt en onderzoeken naar andere maatregelen om — binnen de bestaande structuur — hervordeling te bereiken, hebben weinig hoopgevende resultaten opgeleverd.

Kunnen de politieke marges binnen de ontwikkelingslanden ten gunste van het basisbehoeftebeleid worden verruimd? De NAR verwacht dat de elite in de arme landen eieren voor haar geld zal kiezen en ter wille van sociale rust tot een

18) M. Ul Haq, *The poverty curtain: choices for the third world*, Columbia University Press, New York, maart 1976.

19) Soedjatmoko tijdens het symposium *Alternatives to growth*, Houston, oktober 1977.

20) J.P. Pronk tijdens overleg met gelijkgezinde landen te Kopenhagen, augustus 1977.

Prijskennis en prijsgevoeligheid bij het huishoudelijke verbruik van elektriciteit

EEN ENQUETE-ONDERZOEK ONDER HUISHOUDENS IN DE GEMEENTE GRONINGEN*

DRS. G. J. VAN HELDEN**

met medewerking van

DRS. H. B. VAN BROEKHUIZEN

De vraag of de elektriciteitsprijs als beleidsinstrument een belangrijke rol kan spelen, hangt mede af van de kennis die men bezit omtrent de invloed van de elektriciteitsprijs op relevant geachte beleidsdoelstellingen. Deze kennis is, zeker in Nederland, vrij beperkt. Dit artikel geeft in kort bestek de resultaten weer van een empirische studie waarmee een bijdrage wordt geleverd aan de opheffing van de bestaande „kennis-lacune”. De enquête is hierbij als meetinstrument gehanteerd, hetgeen betekent dat men gegevens verkrijgt over de bij de consument levende gedragsperceptie en niet over het gedrag zelf. Aandacht wordt besteed aan zowel de prijskennis als de (gepercipieerde) prijsgevoeligheid. Tevens komen de beleidsimplicaties van de gevonden onderzoekresultaten aan de orde. Het onderzoek beperkt zich tot slechts één categorie van het elektriciteitsverbruik, namelijk de huishoudelijke sector. Zowel de omvang van de steekproef als de ruimtelijke concentratie daarvan — de populatie, waaruit de steekproef is getrokken, bestaat uit huishoudens in de gemeente Groningen — begrenzen de betekenis van de verrichte studie.

1. Onderzoekvorm en probleemstelling

Indien men de prijs van elektriciteit als *beleidsinstrument* wenst te hanteren, dan kunnen als mogelijk relevante *doelvariabelen* worden genoemd: de gevraagde hoeveelheid (ook wel aangeduid als verbruik, of afzet), de omzet (de opbrengsten, dus de prijs vermenigvuldigd met de gevraagde hoeveelheid) en de winst (opbrengsten minus kosten). Uit deze opsomming blijkt dat bij elk van deze doelvariabelen de gevraagde hoeveelheid — óf zelfstandig, óf in samenhang met andere variabelen — als onderwerp van studie een centrale plaats inneemt. We kunnen daarom het volgende stellen. Om het effect van de elektriciteitsprijs op doelvariabelen van het beleid vast te stellen, moet men in ieder geval onderzoek verrichten naar *het verband tussen de prijs en het verbruik* (de gevraagde hoeveelheid) van elektriciteit.

Welke vormen van empirisch onderzoek zijn nu voorhanden om de invloed van de prijs op het verbruik van elektriciteit vast te stellen? Op deze vraag is een drieledig antwoord mogelijk:

1. *experimentatie*: het manipuleren met de prijs ten einde het verbruikseffect daarvan te bepalen, gegeven dat men andere verbruiksbeïnvloedende factoren dan de prijs „onder controle” kan houden;

* Dit artikel is gebaseerd op: G. J. van Helden, met medewerking van H. B. van Broekhuizen, *De prijsperceptie van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik*, IEO-memorandum nr. 29, Groningen, 1977.

** Wetenschappelijk medewerker aan de economische faculteit van de Rijksuniversiteit te Groningen. Drs. van Broekhuizen was tijdens de uitvoering van het onderzoek student-assistent aan de economische faculteit van de Rijksuniversiteit te Groningen. Thans is hij werkzaam als marktonderzoeker bij de PTT.

basisbehoeftenbeleid zal besluiten. Maar niets wijst daarop. Integendeel, de verharding van de staat die Breman 21) en Hommes 8) voor Azië constateren, lijkt eerder op het tegenovergestelde te wijzen. Kan met hulp gelden druk worden uitgeoefend? Daartoe is de hulpverlening te marginaal; hooguit kan aan de 0,3% van het BNP die de rijke landen als bijstand afstaan een signaal worden verbonden.

Is aan de internationale voorwaarden voldaan om een basisbehoeftenbeleid mogelijk te maken? Als men de beschouwingen van Soedjatmoko en Pronk naast de resultaten legt van de „DAC-high-level-meeting” over het basisbehoeftenmodel, gaapt er vooralsnog een diepe kloof 22). Van aanvaarding van politieke consequenties, van bereidheid om additionele hulp te geven en van maatregelen op macro-economisch gebied om groei mogelijk te maken is geen sprake.

Ten slotte, wat betekent dit alles voor het Nederlandse beleid voor ontwikkelingssamenwerking? Zolang geen begin van zekerheid bestaat dat het basisbehoeftenmodel kan worden gerealiseerd, zolang de politieke marges binnen de ontwikkelingslanden te krap blijven en zolang internationaal niet aan minimumvoorwaarden is voldaan, ontbreken de condities om het bestaande groeiemodel af te zweren en door

het vooralsnog potentiële basisbehoeftenmodel te vervangen. Indien de rijke landen thans zouden besluiten om voortaan alleen hulp te geven aan ontwikkelingslanden die een basisbehoeftenpolitiek voeren, zou dat in feite neerkomen op het beëindigen van vrijwel alle ontwikkelingssamenwerking. Dit, omdat momenteel in vrijwel geen der ontwikkelingslanden zo'n beleid bestaat, met uitzondering van enkele centraal geleide ontwikkelingslanden en wellicht Tanzania.

Wat eerst moet gebeuren, is het invullen van de vele nog openstaande vragen rond het basisbehoeftenmodel. De Wereldbank is daarmee doende door middel van een intensief onderzoekprogramma; de eerste resultaten worden eind 1978 verwacht. In dit licht is het moeilijk te begrijpen dat de NAR heeft geadviseerd reeds thans de concentratielanden (dat zijn ontwikkelingslanden waarmee Nederland een hulprelatie van regering tot regering onderhoudt) te beperken tot landen die een basisbehoeftenbeleid voeren.

F. van Dam

21) J.C. Breman, *Het nieuwe regime in Azië*, *Internationale Spectator*, Den Haag, maart 1977.

22) OECD, *Statement by DAC members on development cooperation for economic growth and meeting basic human needs*, Parijs, oktober 1977.

2. *observatie*: hierbij tracht men het verbruik te verklaren uit de prijs en andere factoren op basis van waarnemingen inzake die variabelen uit het verleden. Manipulatie of controle van de variabelen van onderzoeksweg wordt daarbij uitgesloten;
3. *enquëtering*: het ondervragen van consumenten, onder meer met het doel iets te weten te komen over de vraag welke verbruiksverandering men denkt te zullen ondernemen als zich een wijziging van de elektriciteitsprijs zou voordoen.

Experimentatie is in de economie een vrij unieke vorm van onderzoek; de redenen daarvan mogen bekend worden verondersteld. De enige toepassing op het terrein van huishoudelijke elektriciteitsstarieven is afkomstig van de Engelse „Electricity Council” 1). Het betrokken onderzoek handelt overigens meer over de (verbruiks)invloed van alternatieve tariefstructuren dan die van alternatieve prijsniveaus. De *observatiestudie* is de meest toegepaste onderzoeksvorm. Het gaat hierbij, voor zover het de verklaring van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik betreft, om uitsluitend in het buitenland verrichte onderzoeken 2). De auteurs van dit artikel ronden op dit moment een onderzoek af dat de in Nederland bestaande lacune hoopt weg te nemen 3). Het onderhavige artikel handelt uitsluitend over de als laatste genoemde onderzoeksvorm, de *enquëtering*. Deze is, hoewel minder uniek dan de experimentatie, nog weinig frequent toegepast, als het gaat om de bepaling van de mogelijke verbruiksinvloed van de elektriciteitsprijs 4).

Hoewel vragenlijstonderzoek (*enquëtering*), in tegenstelling tot de experimentatie of observatiestudie, slechts een soort „surrogaat-gedrag” (de gedragsperceptie) vermag te meten, zijn er zeker twee redenen die de keuze van deze onderzoeksvorm rechtvaardigen.

- a. De energiecrisis (1973-1974) heeft een trendbreuk in de energieprijzen veroorzaakt, waardoor voor de bepaling van het verband tussen prijs en verbruik (van bijv. elektriciteit) in principe alleen de cijfers van 1974 en latere jaren bruikbaar zijn. Dit *gebrek aan „relevante historie”* maakt dat een tijdreeks-observatiestudie vooreerst minder goed toepasbaar is. Gegeven het feit dat experimentatie praktisch uitgesloten is, moet men terugvallen op alternatieve vormen van onderzoek, zoals de cross-sectie-observatiestudie of het enquête-onderzoek.
- b. Zoals gesteld, is enquête-onderzoek ter bepaling van het verbruikseffect van de elektriciteitsprijs zo niet een novum dan toch *een weinig toegepaste vorm van onderzoek*. Enige ervaring met deze nieuwe onderzoeksvorm, met name waar het openbare nutsgoederen als elektriciteit betreft, is dan ook gewenst.

Nu de keuze van de onderzoeksvorm enigszins is onderbouwd, kan de probleemstelling van de verrichte studie van een nadere inhoud worden voorzien. De belangrijkste vraagstelling kan als volgt worden geformuleerd: *Welke verbruiksreactie zal de consument, naar zijn zeggen, ondernemen bij verschillende niveaus van de elektriciteitsprijs? Voor deze vraagstelling introduceren we het begrip „(gepercipieerde) prijsgevoeligheid”*. Het is voorts zinvol, naast de prijsgevoeligheid, ook de „prijskennis” onder de loep te nemen. Het gaat daarbij om de vraag of de consument weet wat hij voor elektriciteit betaalt. De betekenis van de prijskennis moet met name worden gezien in zijn „voorspellende functie” ten aanzien van de prijsgevoeligheid. Dus: zullen personen, die weten wat ze voor elektriciteit betalen, in het algemeen relatief eerder bereid zijn tot een verbruiksreactie, indien de elektriciteitsprijs verandert, dan personen die geen of weinig prijskennis bezitten?

Prijsgevoeligheid en prijskennis, zoals hierboven omschreven, kunnen worden opgevat als *onderdelen van de prijsperceptie* 5). Het specifieke karakter van elektriciteit als consumptiegoed maakt een „eigen” invulling van deze begrippen

nodig 6). Zo geldt hierbij het volgende. Aangezien elektriciteit een vaak ingewikkelde *tariefstructuur* heeft en ook omdat de *wijze van betaling* via een voorschotbedrag (waarmee ook de levering van gas wordt afgerekend) nogal indirect is, moet bij de concretisering van de prijskennis op deze specifieke omstandigheden worden gelet. Aangaande de prijsgevoeligheid moet worden opgemerkt dat de daarbij behorende vraagstellingen gericht moeten zijn op het „meer en minder” verbruiken van elektriciteit bij prijsveranderingen van dit goed. Het heeft bijv. geen zin ook de overgang van wél naar niet-verbruik (of andersom) mogelijk te maken. Dit laatste vloeit voort uit de omstandigheid dat elektriciteit tot op zekere hoogte als „noodzakelijk” wordt gezien, terwijl alternatieve aankoopmogelijkheden (zoals een betaalbare koelkast op gas) grotendeels ontbreken. Zoals bekend, zijn er in dit opzicht twee belangrijke uitzonderingen: bij het koken en water verwarmen heeft de consument de keuze tussen gas en elektriciteit. Men moet hierbij overigens bedenken dat een eventuele substitutie van gas voor elektriciteit — of andersom —, indien de prijsverhouding tussen beide producten verandert, eerst op de wat *langere termijn* zichtbare consequenties heeft. In het algemeen zal een consument namelijk pas op het moment dat zijn boiler of kooktoestel aan vervanging toe is, overwegen om van elektriciteit naar gas (of andersom) over te stappen.

Ter afsluiting van deze inleidende paragraaf plaatsen we nog twee opmerkingen, die van belang zijn voor een juiste interpretatie van wat hierna volgt.

- De enquëteringen hebben plaatsgevonden bij huishoudingen in de gemeente Groningen. De steekproef omvat 450 huishoudingen, waarvan ongeveer één derde deel niet in staat of bereid was aan de enquête deel te nemen (de „nonrespons”): het aantal verwerkte resultaten bedraagt hiermee ca. 300. De enquête vond plaats in de maanden oktober en november 1976 en is uitgevoerd door economie-studenten van de Rijksuniversiteit te Groningen. Een belangrijke vraag is natuurlijk: in hoeverre zijn de resultaten van dit onderzoek *algemeen geldig*? In principe luidt het antwoord op deze vraag dat deze studie alleen uitspraken oplevert voor huishoudingen in de gemeente Groningen, waarvoor de getrokken steekproef representatief is. Niettemin is het plausibel aan te nemen dat de resultaten voor andere grote steden in Nederland niet veel anders zullen uitvallen. Gefundeerde uitspraken in deze richting zijn overigens alleen mogelijk bij een op landelijke schaal uitgevoerd onderzoek.
- Het bestek van dit artikel laat slechts een *summiere presentatie* van de onderzoekresultaten toe. Voor zover men is geïnteresseerd in de achtergronden van het onderzoek, of meer in detail kennis wil nemen van de uitkomsten (inclusief hun statistische betekenis), zij verwezen naar het onderzoekrapport, waarop dit artikel is gebaseerd 7).

1) J.G. Boggis, *Domestic tariffs experiment*, Load and market research report, No. 121, The Electricity Council, London, 1974.

2) L. D. Taylor, The demand for electricity; a survey, *Bell Journal of Economics and Management Science*, 1974, blz. 74-110.

3) Publicatie volgt nog in dit jaar.

4) Er bestaat bijv. een enigszins analoog onderzoek betreffende het huishoudelijk waterverbruik in Israël; zie P. Darr, S.L. Feldman en C. Kamen, *The demand for urban water*, Studies in applied regional science, Vol. 6, Martinus Nijhoff, Leiden, 1976, i.h.b. hoofdstuk 3. Voor de categorie van regelmatig omlopende gebruiksgoederen (koffie, margarine e.d.) zijn dergelijke studies minder uitzonderlijk. Zie bijv. NV v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek, *NSS-prijsgevoeligheidsmeter* (brochure), 's Gravenhage, 1975.

5) Zie verder over het begrip prijsperceptie: G.J. van Helden, *Prijszetting*, *ESB*, 6 oktober 1976, blz. 963-969, i.h.b. par. 3.

6) Vgl. de specifieke goedereneigenschappen van openbare nutsgoederen: G.J. van Helden, *Openbare nutsbedrijven: doelstellingen en hun implicaties voor de prijszetting*, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 1976, blz. 528-546, i.h.b. par. 2.

7) De betrokken publicatie is aangehaald in de bij de titel van dit artikel behorende noot. Verwijzing geschiedt in het vervolg door vermelding van: „G.J. van Helden (1977)”.

2. Prijskennis

Als we de prijskennis van de consument willen weten over bijv. appels of brood, dan geeft dit wat betreft de vraagstelling weinig problemen. Appels worden geprijsd per kilo, brood per vaste gewichtseenheid en voor beide produkten geldt op een bepaald moment en op een bepaalde plaats een vaste eenheidsprijs. Bij een goed als elektriciteit ligt dit aanmerkelijk ingewikkelder. In het kort komt het hier op neer:

1. er is geen vaste eenheidsprijs voor elektriciteit, maar een prijs die varieert met de verbruiksomvang, veelal in samenhang met een variërend vastrecht (het z.g. „staffeltarief”);
2. veelal zijn er bepaalde perioden, waarin voor een beperkt gedeelte van de verbruikers een lagere prijs per eenheid wordt gerekend; gedoeld wordt hier met name op het middag- en/of nachttarief voor bezitters van een elektrisch kooktoestel, c.q. elektrische boiler;
3. elektriciteit betaalt men vaak niet afzonderlijk, maar in combinatie met andere openbare nutsgoederen, met name gas en/of water. Het eens per maand of twee maanden te betalen bedrag is daarbij niet gesplitst in de componenten waaruit het bestaat;
4. veelal wordt niet het werkelijke verbruik met de consument afgerekend, maar betaalt deze een „voorschotbedrag”, gebaseerd op een raming van het jaarverbruik. Eenmaal per jaar wordt het eventuele verschil tussen deze raming en het feitelijke verbruik met de consument verevend. Daarbij vindt overigens wél een splitsing in de verschillende verbruikscomponenten (electriciteit, gas enz.) plaats.

Het is zinvol de bovenvermelde complicaties inzake de tariefstructuur en de betalingswijze voor elektriciteit in drie opzichten te relativieren. In de eerste plaats moet worden opgemerkt dat de structuur van het tarief voor elektriciteit — zie (1) en (2) — weliswaar ingewikkeld is, maar dat voor een individuele verbruiker het te betalen tarief vastligt: gegeven zijn verbruiksomvang geldt voor hem één kilowattuur (kWh)-prijs (of een combinatie van kWh-prijzen in geval voor hem een dubbeltarief van toepassing is) en één vastrecht. In de tweede plaats is de binding van een dubbeltarief aan het bezit van een elektrische boiler en/of kooktoestel nogal uitzonderlijk voor de Groningse situatie — zie (2) —; voor andere distributiegebieden in Nederland wordt het dubbeltarief veelal of integraal toegepast, of voor zover dit tarief voor de consument voordeliger is dan het enkeltarief. In de derde plaats geldt het gecombineerde voorschotbedrag, voor elektriciteit én gas — zie (3) — met name voor gemeentebesturen. Voor nagenoeg alle provinciale bedrijven heeft het voorschotbedrag uitsluitend betrekking op het elektriciteitsverbruik.

De overwegingen sub (1), (2), (3) en (4) maken een *veelvoudige vraagstelling* inzake de prijskennis van elektriciteit gewenst. Niet alleen moeten vragen worden gesteld over de verschillende onderdelen van de tariefstructuur voor elektriciteit (de kWh-prijs, het vastrecht, het lage middag- en/of nachttarief), maar tevens over het voorschotbedrag en het aandeel van elektriciteit daarin. In aansluiting daarop zijn dan nog vragen te stellen over het tijdstip van de jaarlijkse afrekening, alsmede over het tijdstip en de omvang van de meest recent doorgevoerde prijsverhoging. We zien dus dat we ten aanzien van de prijskennis voor elektriciteit vele *aspecten* moeten onderscheiden. Hierbij is het ene aspect rechtstreeks gerelateerd aan wat men weet over het bedrag dat men per periode voor elektriciteit betaalt (het elektriciteitsaandeel is het voorschotbedrag). Voor andere aspecten geldt een meer indirecte samenhang (bijv. in geval van de kWh-prijs, of — in sterkere mate — bij het voorschotbedrag).

Als we nu de resultaten van de enquête bezien, dan blijkt dat men de meeste kennis bezit van dat aspect van de „electriciteitsprijs”, welk *het meest aansluit bij de feitelijke betalings-*

situatie. Het betreft hier de kennis over het (twee-maandelijke) *voorschotbedrag*. Hierbij heeft 80% van de respondenten (d.z. de ondervraagde consumenten) een acceptabele kennis, dat wil zeggen: weet *bij benadering* het voorschotbedrag 8); 13% slaat bij de beantwoording van de betrokken vraag de plank mis (een niet-acceptabele kennis) en 7% weet geen antwoord te geven (geen kennis). In schrille tegenstelling hiermee staat het kennisniveau van aspecten die directer met de elektriciteitsprijs te maken hebben. Zo heeft slechts 16% van de ondervraagden een acceptabele kennis van het elektriciteitsaandeel binnen het voorschotbedrag; voor het lage middag- en/of nachttarief en voor het vastrecht is het percentage kenners respectievelijk 8 en 3. De kennis ten aanzien van de normale kWh-prijs (het dagtarief) blijkt zich zelfs op een absoluut dieptepunt te bevinden: niemand weet hier de juiste prijs te noemen, ook niet bij benadering. Bij wijze van tegenpool is uit de enquêteresultaten wél komen vast te staan dat een grote meerderheid (ca. 95%) op de hoogte is met de betalingsvorm voor elektriciteit; dat is in de gemeente Groningen een twee-maandelijks voorschotbedrag waarmee, naast het verbruik van elektriciteit, tevens het gasverbruik en het reinigingsrecht wordt afgerekend. Verder moet nog worden opgemerkt dat 34% van de respondenten een acceptabele kennis heeft met betrekking tot het tijdstip waarop de jaarlijkse afrekening van voorschotbedragen plaatsvindt.

Ook tussen de verschillende aspecten van de prijskennis voor elektriciteit is enig *verband* aanwezig. Zo blijkt dat:

- personen, die het voorschotbedrag kennen in het algemeen tevens op de hoogte zijn van het tijdstip van de jaarlijkse afrekening;
- personen, die zeggen het vastrecht te weten, ook menen op de hoogte zijn van de normale kWh-prijs (dagtarief), hoewel — zoals we hiervoor hebben gezien — de gegeven antwoorden veelal onjuist zijn.

Verder is nog in beschouwing genomen de vraag of personen, waarvan het voorschotbedrag automatisch via bank- of girorekening wordt afgeschreven, een slechtere kennis van het voorschotbedrag hebben dan personen waarvoor dit niet geldt (hetgeen zou mogen worden verwacht). Dit blijkt niet zo te zijn; het omgekeerde geldt overigens evenmin.

Tot slot beantwoorden we nog de vraag of er ook een *samenhang* bestaat tussen de *kennis ten aanzien van het voorschotbedrag* aan de ene kant en enkele, min of meer relevante *eigenschappen van de ondervraagde consumenten* aan de andere kant. Hier blijkt dat:

- huishoudingen met een groter aantal gezinsleden minder prijskennis hebben dan „kleine” huishoudingen;
- huishoudingen met een hoog inkomen (in het bijzonder die uit de hoogste inkomensklasse) een geringere prijskennis hebben dan huishoudingen met lage en middelhoge inkomens;
- naarmate huishoudingen over meer elektrische apparaten beschikken, de prijskennis geringer is.

De hier vermelde relaties zijn trouwens niet meer dan „zwakke tendenties”. Een samenhang tussen de prijskennis (ten aanzien van het voorschotbedrag) en de leeftijd van de „kostwinner”, of het elektriciteitsverbruik blijkt in het geheel niet aanwezig te zijn 9).

3. (Gepercipieerde) prijsgevoeligheid

Om aan de hand van enquête-onderzoek een uitspraak te

8) Het is veelal weinig zinvol voor het onderscheiden van wél en geen kennis van een prijsaspect „perfecte” kennis als norm te hanteren. Afhankelijk van de aard van het beschouwde kennisaspect worden toelaatbare marges gedefinieerd die variëren van 0 tot 25%. Zie verder: G.J. van Helden (1977), op.cit., par. III.5.1.

9) Op het verband tussen prijskennis en prijsgevoeligheid komen we in par. 3 terug.

doen over de prijsgevoeligheid van de Groningse consument in verband met het verbruik van elektriciteit, zal men zich primair de vraag moeten stellen welke verbruiksreacties van de betrokken consument verwacht kunnen worden bij een verandering — meer in het bijzonder een *verhoging* — van de elektriciteitsprijs.

Alvorens deze vraag te beantwoorden, is eerst getracht het *feitelijke bezuinigingsgedrag* van de ondervraagde consument — zoals zich dat in het verleden heeft voorgedaan — enigermate te kwantificeren. Het blijkt dan dat 45% van de ondervraagden niet heeft bezuinigd, omdat men altijd al zuinig was of omdat het verbruik zo gering was dat bezuinigingen onmogelijk waren („niet-bezuinigen uit onmacht”). Naast een categorie van „wél-bezuinigers” (35%) is er voorts nog een aantal respondenten (20%) dat niet heeft bezuinigd, hoewel de mogelijkheden daartoe wél aanwezig waren („niet-bezuinigen uit onwil”) 10). Overeenkomstig de verwachting geldt hierbij het volgende:

- „niet-bezuinigen uit onmacht”: relatief laag verbruiksniveau en lage verbruiksgroei in het verleden;
- „wél-bezuinigen”: relatief middelhoge verbruiksniveau en middelhoge verbruiksgroei in het verleden;
- „niet-bezuinigen uit onwil”: relatief hoog verbruiksniveau en middelhoge of hoge verbruiksgroei in het verleden.

Er kunnen verschillende *redenen* zijn voor het beperken van de verbruiksgroei in het verleden. In volgorde van belangrijkheid — zo heeft de enquête uitgewezen — moeten hier worden genoemd: de verslechterde energiesituatie, de gestegen elektriciteitsprijs, beperkte bestedingsmogelijkheden en milieu-overwegingen 11).

Als we vervolgens onze aandacht richten op verbruiksreacties die gekoppeld zijn aan prijsstijgingen voor elektriciteit — dit is de (gepercipieerde) *prijsgevoeligheid* —, dan is het zinvol te bezien uit welke alternatieven de consument bij zijn verbruiksreactie zou kunnen kiezen 12). We spreken hierbij over *verbruiksreactiecomponenten* — de verbruiksreactie wordt steeds geacht het gevolg te zijn van de gestegen elektriciteitsprijs — ten aanzien waarvan het volgende onderscheid is te maken:

- a. door de eerder voorgenomen aanschaf van apparaten nu uit of af te stellen;
- b. door een elektrisch apparaat door een gasapparaat te vervangen;
- c. door apparaten, die men reeds bezit, af te stoten;
- d. door op het gebruik van apparaten, die men bezit, te bezuinigen;
- e. door het verbruik van bepaalde apparaten naar tijdstippen met een lager tarief te verplaatsen.

De verbruiksreactiecomponenten (b) en (e) zijn weliswaar potentieel niet onbelangrijk, maar deze zijn op dit moment slechts van beperkte betekenis: er zijn namelijk maar weinig substituten voor elektrische apparaten, alleen bij elektrisch koken en water verwarmen (b), terwijl het aantal huishoudingen met een dubbeltarief, waardoor verbruiksverschuiving in de tijd mogelijk is, betrekkelijk gering is (e). De verbruiksreactiecomponenten (a) en (c) zijn evenmin onbelangrijk, maar gebleken is dat via een vragenlijstonderzoek de betrokken informatie niet of nauwelijks aan de consument van elektriciteit is te ontlocken. Wat overblijft is het minder intensief gebruiken van apparaten die men al bezit (d). Uitsluitend deze verbruiksreactiecomponent is voor een nadere verwerking ontvankelijk geacht. Het behoeft geen verdere uitleg dat hiermee slechts inhoud wordt gegeven aan de relatie tussen prijs en verbruik van elektriciteit op de *korte termijn*.

Aan dit laatste is uitdrukking gegeven via de zogeheten „*korte-termijnprijselasticiteit van elektriciteit*”. Dit is de procentuele verandering in het verbruik gedeeld door de procentuele verandering in de prijs van elektriciteit, die daarvan de oorzaak is (één en ander gedefinieerd voor de korte termijn). Uit de resultaten van het onderzoek is, via een

min of meer ingewikkeld rekensysteem, vast te stellen dat deze elasticiteit ongeveer $-0,15$ bedraagt. Dit betekent dat een prijsstijging van elektriciteit van 10% tot gevolg heeft dat het verbruik van elektriciteit op de korte termijn met ca. 1,5% daalt. Op de lange termijn is een sterkere verbruiksreactie niet onwaarschijnlijk. De vraag naar elektriciteit is immers een afgeleide vraag; de primaire vraag heeft betrekking op de apparaten die elektriciteit verbruiken. En zoals bekend, gaat het bij de aankoop van deze apparaten om „investeringsbepalingen”, waarvan de gevolgen eerst op de lange termijn zichtbaar worden. Aan het vragenlijstonderzoek zijn overigens geen uitspraken te ontleen omtrent deze lange-termijneffecten; zie eerder onze kanttekening bij de verbruiksreactiecomponenten (a) en (c).

Het lijkt ons zinvol de resultaten betreffende de korte-termijnprijselasticiteit meer in detail uit te werken. Dit gebeurt aan de hand van tabel 1. De prijselasticiteit is daarbij berekend bij verschillende waarden van de prijsverandering (verhoging). Hierbij blijkt dat de gevoeligheid groter wordt, naarmate een hogere waarde van de prijsstijging in beschouwing wordt genomen. Deze implicatie vloeit overigens logisch voort uit de veronderstellingen die aan het onderhavige rekenmodel ten grondslag liggen 13).

Tabel 1. Een raming van de korte-termijnprijselasticiteit voor elektriciteit (absolute waarden)

Omvang van de feitelijke prijsverhoging	inkomensklassen (in duizenden gulden)			totaal
	tot 16	van 16 tot 31	31 of meer	
5%	0,102	0,163	0,120	0,136
12%	0,106	0,165	0,124	0,139
18%	0,109	0,166	0,126	0,141
25%	0,116	0,168	0,131	0,145
35%	0,121	0,177	0,142	0,154
50%	0,127	0,188	0,151	0,163
70%	0,132	0,202	0,162	0,174
Gemiddeld	0,116	0,176	0,137	0,150

In de tabel is voorts de invloed van het inkomen op de korte-termijnprijselasticiteit voor elektriciteit tot uitdrukking gebracht. Hierbij valt op dat voor de *laagste* inkomensklasse de elasticiteit het *kleinste* is, voor de klasse van *middelhoge* inkomens het *grootste*, terwijl voor de klasse van de *hoogste* inkomens een *middelhoge* waarde wordt genoteerd. We menen dat voor deze uitkomst van het onderzoek de volgende verklaring plausibel is. Als men een extreem laag inkomen heeft, en men is in staat en bereid om te bezuinigen, is het aantal apparaten waarop men kan bezuinigen gering (omdat men ook maar weinig apparaten bezit). De hoogste inko-

10) Aangetekend zij dat de term „onwil” geen diskwalificatie impliceert.

11) In de economische theorie wordt het effect van een prijsverandering gesplitst in een substitutie- en een inkomenseffect. „De gestegen elektriciteitsprijs” als reden voor beperking van de verbruiksgroei wordt geacht primair het substitutie-effect te omvatten: het kopen van andere, relatief goedkopere goederen, in plaats van elektriciteit. Het zelfstandige inkomenseffect — los van prijsveranderingen — ligt opgesloten in „de beperkte bestedingsmogelijkheden” als reden voor beperking van de verbruiksgroei.

12) Om mogelijke misverstanden te voorkomen tekenen we hierbij het volgende aan. In het onderhavige onderzoek wordt uitsluitend de prijs van elektriciteit beschouwd op haar mogelijke effecten voor het elektriciteitsverbruik. Dit impliceert niet dat andere variabelen dan de elektriciteitsprijs in dit verband onbelangrijk zouden zijn. Het is zelfs aannemelijk dat van het „totale verbruikseffect” de elektriciteitsprijs slechts een gering deel voor haar rekening neemt. De consequentie hiervan is dat de elektriciteitsprijs — althans op voorhand — zeker niet als het belangrijkste, laat staan enige beleidsinstrument mag worden opgevat (zie verder par. 5). In dit verband kan tevens worden verwezen naar: F. Vlieg, *Huishoudelijk elektriciteitsverbruik: besparingen en consequenties*, *ESB*, 8 juni 1977, blz. 537-542. In dit artikel wordt een breed scala van beleidsinstrumenten bezien op haar relevantie voor een groeibeperking van het huishoudelijk elektriciteitsverbruik.

13) Zie G. J. van Helden (1977), op.cit., par. III.6.2. en Appendix F.

mensklasse is daarentegen in staat relatief weinig prijsgevoelig te zijn, ofschoon het totale apparatenbezit — en dus de potentiële bezuinigingsomvang — in het algemeen aanzienlijk is. De klasse van middelhoge inkomens ten slotte heeft zowel een betrekkelijk grote bezuinigingsneiging, als wel een aanmerkelijke potentiële bezuinigingsomvang.

Nu is aangegeven hoe de verbruiksinvloed van veranderingen in de elektriciteitsprijs varieert met het inkomensniveau, is in vervolg daarop tevens van belang *het verbruikseffect van het inkomen zelf* aan de orde te stellen. Dit kan tot uitdrukking worden gebracht door middel van de *inkomenselasticiteit*, die wordt gedefinieerd als de procentuele verbruiksverandering van elektriciteit als gevolg van en gedeeld door de procentuele inkomensverandering. De enquête heeft uitgewezen dat de inkomenselasticiteit voor het huishoudelijke elektriciteitsverbruik ca. 0,65 bedraagt (14). Dit houdt in dat een inkomensstijging van 10% een toename van het elektriciteitsverbruik van 6 à 7% teweegbrengt. We kunnen uit dit resultaat opmaken dat elektriciteit „inelastisch” is (de inkomenselasticiteit is kleiner dan 1), hetgeen nauwelijks verwondering zal wekken, gegeven de hoge „noodzakelijkheidsgraad” die dit goed bezit. Een vergelijking van het prijseffect en het inkomenseffect is op basis van het onderhavige onderzoek niet goed mogelijk. De berekende waarde voor de prijselasticiteit (ca. -0,15) heeft namelijk betrekking op de korte termijn, terwijl de voor de inkomenselasticiteit geschatte waarde (ca. 0,65) primair de lange termijn betreft.

Tot slot van deze paragraaf beantwoorden we nog drie vragen die in verband met de prijsgevoeligheid van belang zijn.

- Zijn personen, die in het verleden tot bezuinigingen bereid waren, ook meer prijsgevoelig dan personen, waarvoor dit niet geldt? Het cijfermateriaal heeft voor deze vraag een bevestigend antwoord opgeleverd.
- Zijn personen, die een goede prijskennis hebben, ook

prijsgevoeliger dan personen met een relatief slechte prijskennis? Hier gaat het om de vraag of en in hoeverre er bij de prijskennis sprake is van een *voorspellende functie* ten opzichte van de prijsgevoeligheid (zie ook par. 1). Deze vraag is nauwelijks te beantwoorden, omdat de enige kennisvariabele, waarvoor een redelijk kennisniveau is geconstateerd, nogal ver verwijderd is van de „electriciteitsprijs” (in de zin van het bedrag dat men voor elektriciteit per periode betaalt), waarom het uiteindelijk te doen is. De betrokken relatie (met de kennis ten aanzien van het voorschotbedrag) was overigens wél aanwezig, hoewel vrij zwak.

- Hebben personen, die zeggen prijsgevoelig te zijn, een lager elektriciteitsverbruik en een lagere groei van hun elektriciteitsverbruik dan personen, die betrekkelijk ongevoelig zijn? Deze vraagstelling betreft *de relatie tussen perceptie en feitelijk gedrag* en is cruciaal voor enig vertrouwen in de gehanteerde methode van onderzoek. De vraag is slechts ten dele bevestigend beantwoord. Hierbij moet worden aangetekend dat de betrouwbaarheid van het beschikbare gegevensmateriaal met betrekking tot de groei van het elektriciteitsverbruik slechts gering was; veel waarde kan men daarom aan het betrokken antwoord niet hechten.

4. Een bijkomend onderzoekresultaat: het bezit van elektrische apparaten

In verband met de prijsperceptie van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik is kennis omtrent het bezit en gebruik

14) De waarde van de inkomenselasticiteit is ontleend aan een lineaire regressievergelijking, waarin naast het inkomen het aantal personen per huishouding als verklarende variabele voor het elektriciteitsverbruik is opgenomen (met een elasticiteit van 0,60); zie verder G.J. van Helden (1977), op.cit., par. III.3.3.

10 de rijksoverheid vraagt

academici (economen en juristen) (mnl./vrl.)

voor de functie van (adjunct-)inspecteur van Financiën

voor het Ministerie van Financiën
t.b.v. de Inspectie der Rijksfinanciën

De Inspectie der Rijksfinanciën is het orgaan, dat de Minister van Financiën ter beschikking staat bij de coördinatie van het financiële beleid van de onderscheidene departementen. Haar activiteiten richten zich vooral op de voorbereiding van en op het toezicht op de uitvoering van de Rijksbegroting en het adviseren omtrent de financiële gevolgen van voorgestelde maatregelen. Daartoe behoort mede de evaluatie van het uitgavenbeleid en het adviseren omtrent de afweging van prioriteiten van de activiteiten van de Rijksoverheid. De functie brengt externe contacten met zich.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van ervaring van f 2740,- tot max. f 6752,- per maand. Ook zij die binnen afzienbare tijd kunnen afstuderen kunnen solliciteren.

Sollicitaties inzenden vóór 31 december 1977.

Bovengenoemd salaris is exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 7-1685/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

van elektrische apparaten vereist. Het apparatenbezit en -gebruik is namelijk een soort „tussenschakel” tussen de elektriciteitsprijs als prikkel binnen het consumentengedrag en het uiteindelijke verbruik van elektriciteit 15). De vragen, die over het bezit en gebruik van deze apparaten zijn gesteld, hebben dus in de eerste plaats een „toeleverende” functie. Toch is het op zijn minst belangwekkend de uitkomsten van deze vraagstellingen, en dan met name die betreffende het bezit van elektrische apparaten, *zelfstandig* te beschouwen. Dit gebeurt in het onderstaande, waarbij wordt volstaan met een summiere presentatie 16).

Van sommige elektrische apparaten — de wasautomaat, de elektrische pomp van de cv-installatie en de droogtrommel — blijkt het vastgestelde *bezitspercentage* lager dan het landelijke bezitspercentage. Dat zou een verklaring kunnen zijn voor het relatief lage elektriciteitsverbruik per huishouding binnen de gemeente Groningen. Als het bezitspercentage van een apparaat niet of nauwelijks meer groeit, noemt men het bezit van dat apparaat „*verzadigd*”. Dit blijkt het geval te zijn voor de volgende apparaten: zwart-wit tv, koelkast, half-automatische wasmachine, elektrisch comfoor, elektrische pomp cv en (tropisch) aquarium. Als tegenhanger is de vraag beschouwd welke apparaten *zonder bezwaar kunnen worden gemist*. Het gaat hierbij om de zwart-wit tv, het elektrische comfoor en het (tropische) aquarium 17).

Het totale bezit van elektrische apparaten — uitgedrukt als aantal of als wattage (vermogen) — blijkt in sterke mate samen te hangen met het *inkomensniveau*: hoe hoger het inkomen des te meer apparaten men bezit en hoe hoger het vermogen. Eenzelfde samenhang — hoewel minder sterk — blijkt te bestaan tussen het apparatenbezit en het aantal in huis wonende personen. Met het elektriciteitsverbruik blijkt eveneens een sterke relatie aanwezig; dit is overigens niet meer dan logisch. De samenhang met het inkomensniveau diepen we nog wat verder uit. Hier blijkt het bezit van diepvrieskast /-kast, droogtrommel, half-automatische wasautomaat en koelkast „*welstandsneutraal*” te zijn en dat van de zwart-wit tv is *negatief* aan het inkomen gerelateerd. Voor alle andere apparaten geldt een *positieve* samenhang met het inkomensniveau: kleuren tv, vol-automatische wasautomaat, vaatwasmachine, elektrisch fornuis, elektrisch comfoor, elektrische boiler, (tropisch) aquarium en verlichting (alsmede de elektrische pomp van de cv-installatie, maar over het al of niet aanschaffen daarvan wordt vrijwel nooit zelfstandig beslist).

5. De prijs van elektriciteit als beleidsinstrument

De betekenis van een bepaalde variabele voor het te voeren beleid wordt door minstens drie factoren bepaald:

1. in welke mate is de betrokken variabele *beïnvloedbaar* (beheersbaar) voor de beschouwde beleidsinstantie?
2. *hoe groot is de invloed* van deze variabele op één of meer relevant geachte doelstellingen?
3. in hoeverre is de invloed van de desbetreffende variabele op de beleidsdoelstellingen vooraf *kwantificeerbaar*?

Indien we de elektriciteitsprijs bezien in het licht van haar betekenis als beleidsinstrument, dan vormt de eerste vraagstelling hiertoe nauwelijks een belemmering: de elektriciteitsprijs is — natuurlijk binnen zekere grenzen — beheersbaar. Wél moet men bedenken dat het hierbij om *verscheidene aspecten* kan gaan, die door de beleidsinstantie moeten worden ingevuld: het prijsniveau, de prijsstructuur, de betalingswijze, de voorlichting in verband met de prijsbepaling enz. Aan de hand van het onderhavige onderzoek moeten de vragen (2) en (3) kunnen worden beantwoord, althans voor wat betreft het huishoudelijke elektriciteitsverbruik.

Bij de planning van haar investeringen (de lange termijn), en ook bij het maken van een exploitatiebegroting (de korte termijn) dient een *elektriciteitsbedrijf* te beschikken over informatie inzake (één of meer) combinaties van de prijs en de

te verkopen hoeveelheid van haar produkt, elektriciteit 18). Uit het hier verrichte onderzoek is komen vast te staan dat de invloed van de elektriciteitsprijs op het verbruik niet groot is, maar dat bij de beleidsbepaling een verwaarlozing van dit effect onjuist zou zijn. Op de korte termijn verwachten wij dat elke 10% prijsstijging een verbruiksdaling van ca. 1,5% teweegbrengt. Om deze informatie op zinvolle wijze ten behoeve van het beleid te gebruiken, is de volgende procedure aanbevelenswaardig. Als men bij een „normale” ontwikkeling van verschillende relevante factoren (waaronder een stijging van de elektriciteitsprijs van 10%) bijv. een jaarlijkse verbruiksgroei van 4,5% verwacht, dan zal *een extra stijging* van de elektriciteitsprijs van 10% de verbruiksgroei 3% in plaats van 4,5% doen zijn. Wanneer de stijging van de elektriciteitsprijs in een dergelijk geval 40% zou bedragen — dit is een reële stijging van 30% —, dan wordt de normaal optredende verbruiksgroei zelfs geheel teniet gedaan ($4,5\% - 3 \times 1,5\% = 0\%$). Om onjuiste interpretaties te voorkomen, plaatsen we twee kanttekeningen. In de eerste plaats is hier alleen het *korte-termijneffect* van de elektriciteitsprijs beschouwd 19). Het effect op de lange termijn is naar alle waarschijnlijkheid groter, maar gefundeerde uitspraken zijn in dit verband alleen mogelijk na verder onderzoek. In de tweede plaats is deze procedure slechts een *noodoplossing* voor de periode, totdat voldoende lange tijdreeksen inzake relevante verklarende variabelen — waaronder de elektriciteitsprijs, maar bijv. ook de (overheids)verlichting — voor handen zijn, zodat de opstelling van een beter — bij voorkeur econometrisch — vraagmodel mogelijk is. Maar ook dan is een regelmatig te houden perceptie-onderzoek niet zonder betekenis, in zoverre dit dient als aanvulling op en controle van andere onderzoekingen.

Voor de *overheid* is de betekenis van de elektriciteitsprijs als beleidsvariabele vooral afhankelijk van de mogelijkheid om daarmee de groei van het energie- (hier elektriciteits-) verbruik aan banden te leggen 20). Men zou bijv. de (kost-) prijs van elektriciteit kunnen verhogen met een *opslag*, welke ten doel heeft de verbruiksgroei af te remmen 21). Een dergelijke opslag is echter op dit moment als beleidsinstrument weinig aantrekkelijk; het effect van veranderingen in de elektriciteitsprijs op de verbruiksontwikkeling is daarvoor naar onze mening te gering. Dit betekent niet dat een „energiebesparingsopslag” evenmin in de toekomst enig soelaas zou kunnen bieden 22). Het verbruikseffect van veranderende

15) In de realiteit — zo is in par. 3 reeds opgemerkt — geldt een omgekeerde relatie: het elektriciteitsverbruik is een afgeleide vraag en de aankoop van apparaten is daarbij de primaire vraag.

16) We beperken ons bijv. uitsluitend tot de „belangrijke” apparaten, d.z. apparaten met een groter gemiddeld jaarverbruik dan 125 kWh. Zie verder: G.J. van Helden (1977), op.cit., par. III.4.

17) Over de misbaarheid van elektrische apparaten, onder meer in verband met milieu- en energie-overwegingen is recentelijk een, wat betreft de vraagstelling en verwerking, aanmerkelijk grondiger onderzoek verricht; zie J.M.F. Box en A.P.H. Hermans, Huishoudelijke apparaten; een oriënterend onderzoek naar bezit en (on)misbaarheid mede in relatie met energieverbruik en milieu, *ESB*, 9 februari 1977, blz. 135-142.

18) Naast informatie over het verbruik, is voor een elektriciteitsbedrijf kennis inzake de maximale belasting van belang. Voor deze laatste grootheid is niet alleen het tariefniveau, maar ook de tariefstructuur (met name de periodieke differentiatie daarvan) bepalend.

19) De consequentie hiervan is dat de betrokken uitkomst van het onderzoek voornamelijk bruikbaar is voor korte-termijnbeslissingen, de exploitatie betreffende. Voor lange-termijnbeslissingen, in verband met bijv. investeringen, zal men moeten beschikken over een waarde van de lange-termijnprijselasticiteit voor elektriciteit.

20) Op andere instrumenten, die in verband met genoemde doelstelling van belang kunnen zijn, gaan we hier niet in; zie bijv. F. Vlieg, op.cit.

21) Het valt buiten het bestek van dit betoog tevens in te gaan op de bestemming van een dergelijke opslag.

22) Naar analogie van het gestelde in voetnoot 19 moet ook hier worden aangetekend dat de onderzoekuitkomst betrekking heeft op een elasticiteit voor de korte termijn. Het zal geen verdere toelichting behoeven dat met name voor het voeren van een energiebeleid, dat zich wat betreft haar consequenties over vele toekomstige jaren zal moeten uitstrekken, juist de bepaling van een lange-termijnelasticiteit, onder meer voor de elektriciteitsprijs, van belang is.

gen in de elektriciteitsprijs zal dan evenwel groter moeten zijn dan thans het geval is. Een dergelijke ontwikkeling is zeker niet uitgesloten. Wél zal voldaan moeten zijn aan enkele voorwaarden, waarvan hier de belangrijkste worden genoemd.

a. De consument moet bij een matiging van zijn elektriciteitsverbruik over duidelijke *alternatieven* beschikken. Hij moet bijv. voor bepaalde apparaten kunnen overstappen naar een „meer efficiënte” energievorm (van elektriciteit naar gas, of wellicht andersom). Een andere mogelijkheid is een uit „kostenooipunt” aantrekkelijk besparingsalternatief (zoals bij gas warmte-isolatie gekoppeld aan een geringer energieverbruik voor ruimteverwarming). Het gaat hier stellig om lange-termijneffecten.

b. Ook op de korte termijn is een „meer bewust” verbruik van elektriciteit, in verband met de kosten van dit verbruik, mogelijk. De indruk bestaat echter wel dat de huidige manier waarop de consument met de kosten van zijn verbruik wordt geconfronteerd — een gecombineerd voorschotbedrag — een verandering in deze richting in de weg staat. Hierop komen we nog terug.

c. In de jaren vijftig en zestig bleef de stijging van de elektriciteitsprijs duidelijk achter bij de inflatie: elektriciteit werd dus relatief goedkoper. Indien de tendens van de laatste jaren zich doorzet — en de elektriciteitsprijs stijgt sneller dan het gemiddelde prijspeil — dan zal het aandeel van elektriciteit in het gezinsbudget navenant toenemen. Op den duur — het is echter nauwelijks te bevroeden wanneer —, kan hiermee een „gevoelighedsbarrière” worden doorbroken bij een steeds grotere groep consumenten. In dat geval wint de elektriciteitsprijs als beleidsinstrument aan betekenis. Hierbij moet nog wel worden opgemerkt dat het verbruikseffect van de elektriciteitsprijs mede wordt bepaald door de prijsontwikkeling van andere energievormen, met name van gas.

In het recente verleden hebben steeds meer elektriciteitsbedrijven hun maandelijks of twee-maandelijks meteropneming vervangen door een meteropneming eens per jaar. Dit heeft geleid tot de introductie van voorschotbedragen. Een speciaal type van deze voorschotbedragen is het gecombineerde voorschotbedrag voor elektriciteit én gas (soms aangevuld met water en/of reinigingsrecht). Uit „bedrijfszoogpunt” heeft deze ontwikkeling duidelijke voordelen. De zogenaamde perceptiekosten (voor meteropneming, verbruikersadministratie e.d.) worden lager en dit maakt een minder snelle tariefstijging mogelijk. Ook de consument ondervindt voordelen van een dergelijk betalingssysteem: hoewel zijn elektriciteitsverbruik varieert met het seizoen, worden de lasten van dit verbruik regelmatig in de tijd gespreid. Zoals elke medaille heeft ook deze een keerzijde. Deze ontwikkeling komt namelijk de prijskennis van de consument stellig niet ten goede. In ons onderzoek is aangetoond dat de kennis ten aanzien van het voorschotbedrag ruimschoots aanwezig is. Het valt te verwachten dat een betalingssysteem, waarbij de consument meer rechtstreeks met de consequenties van zijn verbruik wordt geconfronteerd, zijn prijskennis zal doen toenemen. Het ligt voor de hand dat hiermee een grotere prijsgevoelheid bij de consument ontstaat. Let wel, het voorgaande kan niet pretenderen een kosten-batenanalyse van verschillende betalingssystemen te zijn. Wél rijst de vraag of bij de invoering van een betalingssysteem met voorschotbedragen de nadelen van dit systeem voldoende onder ogen zijn (en worden) gezien.

Samenvattend kunnen we het volgende stellen.

1. Bij de voorspelling van het elektriciteitsverbruik kan een elektriciteitsbedrijf ervan uitgaan dat *elke 10% prijsstijging een verbruiksvermindering van 1,5% teweegbrengt*, althans op korte termijn. Waarschijnlijk zal het verbruikseffect van een prijsverhoging op de lange termijn groter zijn.

2. Voor een op energiebesparing gericht overheidsbeleid is *een verbruiksremmende „opslag” als component van de prijs voor het huishoudelijke elektriciteitsverbruik niet aan te bevelen*. Als in de toekomst het verbruikseffect van wijzigin-

gen in de elektriciteitsprijs groter zou worden — en dat is niet uitgesloten —, wint het hier genoemde instrument wellicht aan betekenis. Nu is het verbruiksremmende effect van een dergelijke opslag zodanig gering dat andere instrumenten eerder in aanmerking komen (23).

3. Om een grotere prijsgevoelheid aan te kweken bij de verbruiker van elektriciteit, zou men diens *prijskennis moeten trachten te verbeteren*. Overwogen dient te worden in hoeverre een betalingssysteem, waarbij de consument rechtstreeks met de lasten van zijn verbruik wordt geconfronteerd, in dit opzicht een bijdrage zou kunnen leveren. Een dergelijk systeem zou dan moeten dienen ter vervanging van het op dit moment veel toegepaste stelsel van — al dan niet gecombineerde — voorschotbedragen, dat de prijskennis nadelig beïnvloedt.

Ter afsluiting wijzen wij nog op een drietal punten die in het voorgaande onbesproken zijn gebleven, maar in verband met de prijsgevoelheid van het elektriciteitsverbruik van belang (kunnen) zijn.

- Geen enkele prijsverandering zal het kunnen stellen zonder ondersteuning van een *voorlichtingscampagne*. Gegeven allerlei complicaties in de tariefstructuur en betalingswijze voor elektriciteit, is een goede voorlichting over de consequenties van een prijsverandering van grote betekenis.
- Bij de prijsgevoelheid is in deze studie uitsluitend in beschouwing genomen de vraag welke invloed verschillende niveaus van de elektriciteitsprijs hebben op het verbruik. De *tariefstructuur* is hierbij buiten beschouwing gebleven. Belangwekkende vragen in dat verband kunnen zijn: moet de huidige degressieve tariefstructuur niet worden vervangen door een proportionele of progressieve tariefstructuur, wanneer men zich een vermindering van de verbruiksgroei ten doel stelt? Of: zou men meer gebruik moeten maken van naar de tijd van de dag gedifferentieerde kWh-prijzen, omdat een eerder verricht onderzoek een relatief grote bereidheid van consumenten heeft laten zien om in reactie hierop een verbruiksverschuiving in de tijd te overwegen (24).
- Een actueel vraagstuk betreft het al of niet opnemen van prijsveranderingen voor energie in de *automatische prijscompensatie*. Sommigen beweren dat prijsstijgingen voor energie niet in de lonen moeten worden gecompenseerd, omdat deze prijsstijgingen de weerslag zijn van reële schaarsteverhoudingen en de consument als het ware de gelegenheid moet krijgen zijn verbruikspakket hieraan aan te passen (25). Zou men — zo vervolgt de redenering — deze prijsstijging wél in de lonen compenseren, dan zou de consument dezelfde hoeveelheid energie kunnen blijven kopen. Dit laatste nu is een veronderstelling die niet reëel is. Indien namelijk de energieprijzen sterker stijgen dan het gemiddelde prijsniveau, *stijgt de reële prijs* van energie. Omdat energie ten opzichte van andere produkten duurder wordt, zal de consument er minder van gaan kopen, ook al krijgt hij de betrokken prijsstijgingen in zijn loon gecompenseerd. We kunnen dit ook nog anders onder woorden brengen: het niet opnemen van de energieprijzen in de automatische prijscompensatie zorgt ervoor dat er — naast een substitutie-effect (dat ook optreedt bij het wél opnemen van deze prijzen in de automatische prijscompensatie) — tevens een inkomenseffect in dezelfde richting werkt als het substitutie-effect.

Jan van Helden
Henk van Broekhuizen

23) Hier zij volstaan met een verwijzing naar voetnoot 12 en 20.

24) G. J. van Helden, *Enkele empirische studies over het huishoudelijke verbruik van elektriciteit*, IEO-memorandum nr. 9, Groningen, 1975, blz. 51-53.

25) Vgl. L. H. Klaassen en J. H. P. Paelinck, *Energie, grondstoffen, prijzen en groei*, in: *Het energievraagstuk*, Preadviezen uitgebracht aan de Vereniging voor Staathuishoudkunde, 's-Gravenhage, 1976.

De invloed van de sociale zekerheid op de relatieve inkomensverschillen tussen actieve en inactieve werknemers

DRS. J.H. VON EIJE*
DRS. J.J. SIEGERS*

In onderstaand artikel is onderzocht wat de invloed is van de sociale zekerheid op de relatieve inkomensverschillen tussen economisch actieve en economisch inactieve werknemers in Nederland. Ten einde de afzonderlijke invloed van de premie-inhoudingen te kunnen nagaan, zijn behalve de relatieve verschillen in de bruto en in de netto inkomens ook de relatieve verschillen in de premievrije inkomens in beschouwing genomen. Tevens is aandacht besteed aan de relatieve inkomensverschillen binnen de categorie van de economisch inactieve werknemers. De op sociologisch onderzoek steunende uitspraak dat „het systeem van werkloosheidsvoorzieningen in Nederland herinschakeling in het arbeidsproces niet of nauwelijks belemmert” zou volgens schrijvers met behulp van het economische instrumentarium moeten worden getoetst.

Inleiding

Het stelsel van sociale zekerheid, omvattende de sociale verzekeringen en de sociale voorzieningen, is onder meer bedoeld om te voorkomen dat met het wegvallen van de arbeidsprestatie ten gevolge van werkloosheid, ziekte of ongeval tevens het inkomen wegvalt 1). De onderscheiden sociale verzekeringen en voorzieningen verschillen echter — onder meer — in de mate, waarin zij het gedeerde inkomen vervangen. Zo bedragen de uitkeringen krachtens de Werkloosheidswet (WW), de Ziektewet (ZW) en de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) 80% van het verdiende bruto loon en die krachtens de Wet werkloosheidsvoorziening (WWV) 75% 2). Vanuit het gezichtspunt van de studie van het gedrag van de economische subjecten, bijvoorbeeld met betrekking tot de geneigdheid van economisch inactieve werknemers tot herintreding in het arbeidsproces, lijkt echter niet de verhouding tussen bruto bedragen, maar die tussen netto loon en netto uitkering relevant. In dit artikel is daarom deze verhouding, die mede wordt bepaald door de belasting- en premie-inhoudingen op de bruto bedragen, nader onderzocht.

Zoals zal worden uiteengezet, kan het quotiënt van netto uitkering en netto loon worden opgevat als het impliciete heffingstarief op herintreding in het arbeidsproces. Ten einde de afzonderlijke invloed van de premie-inhoudingen te kunnen nagaan, zijn behalve de relatieve verschillen in de bruto inkomens en die in de netto inkomens ook de relatieve verschillen in de premievrije inkomens in beschouwing genomen. Hoewel de nadruk valt op de relatieve verschillen in de inkomens tussen de economisch actieve werknemers enerzijds

en de economisch inactieve werknemers anderzijds, wordt ook aandacht besteed aan die binnen de categorie van de economisch inactieve werknemers.

De in dit artikel gepresenteerde beschouwing beperkt zich tot het gedeelte van de sociale zekerheid op grond waarvan inkomensvervangende uitkeringen aan werknemers worden verstrekt, te weten de WW, de WWV, de Rijksgroepsregeling werkloze werknemers (RWW), de ZW en de WAO 3). In geval van werkloosheid wordt krachtens de WW gedurende ten hoogste 26 weken per uitkeringsjaar een uitkering verleend. Na het genoemde aantal weken ontvangt een werkloze werknemer een uitkering ingevolge de WWV, welke uitkering ten hoogste twee jaren wordt verleend. Werklozen die langer dan 2½ jaar werkloos zijn, ontvangen een uitkering krachtens de RWW, die een onderdeel vormt van de Algemene Bijstandswet. De ZW verstrekt gedurende ten hoogste 52 weken een uitkering aan werknemers in geval van arbeidsongeschiktheid wegens ziekte, ongeval of gebreken. Na 52 weken ontvangen werknemers die nog — voor ten minste 15% — arbeidsongeschikt zijn een uitkering krachtens de WAO.

Bruto uitkeringen

De bruto uitkeringen worden berekend op basis van de door de sociale verzekerings- en sociale voorzieningsinstaties aan de hand van wettelijke normen vastgestelde daglonen 4). Deze daglonen kunnen worden geacht een redelijke benadering te vormen van de verdiende bruto lonen.

* De schrijvers zijn beiden wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Macro-economie van het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Zij zijn de heren H. van Diggelen, H. Otten en D. Slierendrecht erkentelijk voor de door hen verstrekte informatie. Tevens danken zij Drs. B. le Blanc, Mr. M. Korteweg en Dr. G.J.M. de Vries voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Een aantal in dit artikel gebruikte feitelijke gegevens werd ontleend aan Ministerie van Sociale Zaken, *De stand van zaken bij de sociale verzekeringen en voorzieningen, 1 juli 1977*, Den Haag.

1) *Interim-nota inkomensbeleid*, Den Haag, 1975, blz. 78; voor het onderscheid tussen sociale verzekeringen en sociale voorzieningen zie L. Koopmans, *Overheidsfinanciën*, derde druk, Leiden, 1975, blz. 75-76.

2) Hierbij is wat betreft de WAO uitgegaan van het percentage bij volledige arbeidsongeschiktheid.

3) Voor het onderscheid tussen inkomensvervangende, inkomensaanvullende en inkomensbeschermende uitkeringen zie B. le Blanc, De rekening van de sociale zekerheid, *Openbare Uitgaven*, februari 1977, blz. 22-23.

4) Dit geldt niet voor de uitkeringen krachtens de RWW. Deze uitkeringen zijn namelijk niet gekoppeld aan het inkomen dat oorspronkelijk — dat wil zeggen voordat de uittreding uit het arbeidsproces plaatsvond — werd verdiend. De RWW blijft daarom in deze en de volgende paragraaf buiten beschouwing. De daglonen voor de WWV worden vastgesteld door de minister van Sociale Zaken, die voor de WW en de WAO door de Sociale Verzekeringsraad na goedkeuring van de minister van Sociale Zaken en die voor de ZW door de Sociale Verzekeringsraad; zie ook *Collectieve voorzieningen en werkgelegenheid*, Den Haag, 1976, blz. 50.

Tabel 1. Sociale verzekeringen waarvoor premie is verschuldigd en daaruit voortvloeiende marginale premiepercentages naar inkomensbron en bruto loonklasse a) b)

Bruto inkomensklasse	Inkomensbron			WW-uitkering			WWV-uitkering			ZW-uitkering		WAO-uitkering		
	WW	ZW	WAO	ZFW ^{c)}	ZW	WAO	ZFW	AOW	WAO	AOW	AWW	ZFW	AOW	AWW
> f. 20.622 ≤ f. 28.600	ZFW	ZW	WAO	ZFW ^{c)}	ZW	WAO	ZFW	AOW	WAO	AOW	AWW	ZFW	AOW	AWW
	21,38	21,38			20,80		19,65	19,65		11,90	11,90		16,00	16,00
> f. 28.600 ≤ f. 42.000 d)	ZW	ZW	WAO	ZW	ZW	WAO	AOW	WAO	AOW	AWW		AOW	AWW	AWW
	16,79	16,79		16,22	16,22		15,12	15,12	11,90	11,90		11,90	11,90	
> f. 42.000 ≤ f. 51.220	ZW	ZW	WAO	ZW	ZW	WAO	0	0	0	0		0	0	0
	5,55	5,55		4,90	4,90		0	0	0	0		0	0	0
> f. 51.220	0	0		0	0		0	0	0	0		0	0	0

a) Bronnen: Sociale Verzekeringsraad; Ministerie van Sociale Zaken, *De stand van zaken bij de sociale verzekeringen en voorzieningen, 1 januari 1977*, Den Haag.

b) De premiepercentages die zijn gehanteerd met betrekking tot de WW en de ZW zijn gemiddelden, omdat per bedrijfstak verschillen optreden.

c) De premiegrens voor de ZFW bedraagt bij een WW-uitkering f. 26.920.

d) Als gevolg van verschillen in aftrekmogelijkheden wijken de premiegrenzen voor de volksverzekeringen bij de WW-, de ZW- en de WAO-uitkeringen af van de premiegrens bij het looninkomen; zij bedragen resp. f. 41.711, f. 39.800 en f. 40.587.

Bij de bepaling van de bruto uitkeringen geldt voor de WW, de WWV en de WAO zowel een minimum- als een maximumdagloon. De ZW kent alleen een maximumdagloon. Het minimumdagloon is ingesteld om elke uitkeringsgerechtigde een netto inkomen te garanderen, dat ten minste ongeveer gelijk is aan een bedrag ter grootte van het netto minimumloon. De minimumdaglonen voor de WW, de WWV en de WAO bedroegen op 1 juli 1977 resp. f. 96,68, f. 103,22 en f. 90,04. Op jaarbasis resulteren dan de volgende bruto uitkeringen: f. 20.109 (WW), f. 20.128 (WWV) en f. 18.728 (WAO) 5). Doordat de ZW geen minimumdagloon kent, leidt strikte toepassing van deze wet tot een minimum bruto uitkering van 80% van het bruto minimumloon, dat wil zeggen tot een bedrag ter grootte van f. 16.498 op jaarbasis. Hoewel de ZW derhalve geen wettelijk minimum kent, is er wel sprake van een praktisch minimum 6). Voor naar schatting 80 à 90% van alle werknemers bestaat voor de werkgever op grond van de cao de verplichting het ziekengeld aan te vullen tot het netto gederfde loon, welke verplichting doorgaans door de bedrijfsverenigingen is overgenomen. Dit heeft tot gevolg, dat het netto uitkeringspercentage — dat is de procentuele verhouding tussen de netto uitkering en het netto loon — bij de ZW in het algemeen honderd bedraagt 7).

Het maximumdagloon bedroeg op 1 juli 1977 voor alle inkomensvervangende uitkeringen voor werknemers f. 204,61. Dit leidt tot een maximum bruto uitkering op jaarbasis voor de WW, de ZW en de WAO van f. 42.559 en voor de WWV van f. 39.899 8).

Premievrije uitkeringen

Om van de bruto uitkeringen te komen tot de netto uitkeringen dient in de eerste plaats rekening te worden gehouden met de te betalen sociale verzekeringspremies. Ten einde de effecten van de sociale verzekeringspremies op de premievrije uitkeringen te kunnen kwantificeren, is in tabel 1 voor een aantal combinaties van inkomensbron en inkomensklasse aangegeven voor welke sociale verzekering premie moet worden afgedragen. Tevens is voor elk van de gegeven combinaties het resulterende marginale premiepercentage toegevoegd. De grenzen van de inkomensklassen zijn zodanig gekozen, dat zij samenvallen met de bestaande premiegrenzen waarboven voor de onderscheiden sociale verzekeringswetten geen premie hoeft te worden betaald. Geen premie is verschuldigd voor die sociale verzekeringswet, uit hoofde waarvan men reeds een uitkering ontvangt. Daarnaast behoeft blijkens tabel 1 over langdurend geachte uitkeringen (WWV en WAO) geen premie te worden betaald voor verzekeringen die uitkeringen verstrekken die geacht worden kortdurend te zijn (WW en ZW). Over een uitkering krachtens de ZW is bovendien geen premie verschuldigd voor de

WW, de WAO en de ZFW, zodat over een dergelijke uitkering slechts de volksverzekeringspremies voor de AOW en de AWW behoeven te worden betaald.

Hoewel de sociale verzekeringspremies proportioneel verlopen met het inkomen 9), leidt het bestaan van premiegrenzen er blijkens de cijfers uit tabel 1 toe, dat de marginale premiedruk sprongsgewijze afneemt naarmate het inkomen toeneemt.

In tabel 2 zijn voor een vijftal bruto looninkomens de premievrije lonen in procenten van de bruto lonen, alsmede de premievrije uitkeringspercentages weergegeven, zoals deze voortvloeien uit de op 1 juli 1977 geldende premies en uitkeringen. Bij de berekening van de premievrije uitkeringspercentages is rekening gehouden met een kinderbijslag voor een gezin met twee kinderen ad f. 1.931 op jaarbasis. De vermelde bruto looninkomens zijn het op 1 juli 1977 geldende bruto minimumloon (inclusief 8% vakantietoeslag), de lonen ter grootte van de premiegrenzen en het bruto looninkomen van f. 100.000; de premiegrens van f. 28.600 valt samen met het bruto looninkomen van de modale werknemer (gehuwd en twee kinderen) 10).

Tabel 2. Het premievrije loon in procenten van het bruto loon (premiervrije loonpercentages) en de premievrije uitkeringen in procenten van het premievrije loon (premiervrije uitkeringspercentages)

Bruto loon	Premievrije loonpercentages (bruto loon = 100)	Premievrije uitkeringspercentages (premiervrij loon = 100)			
		WW	WWV	ZW	WAO
f. 20.622	89	98	99	90	97
f. 28.600	86	82	78	90	87
f. 42.000	88	82	78	85	86
f. 51.220	89	80	76	84	84
f. 100.000	94	40	38	42	42

5) Resp. $0,80 \times 260 \times f. 96,68$; $0,75 \times 260 \times f. 103,22$; $0,80 \times 260 \times f. 90,04$.

6) M. de Korte, *De netto-netto problematiek I, Openbare Uitgaven*, maart 1975, blz. 4.

7) Op analoge wijze zijn de in het navolgende gehanteerde begrippen bruto uitkeringspercentage en premievrij uitkeringspercentage gedefinieerd als resp. de procentuele verhouding tussen de bruto uitkering en het bruto loon en de procentuele verhouding tussen de premievrije uitkering en het premievrije loon.

8) Resp. $0,80 \times 260 \times f. 204,61$ en $0,75 \times 260 \times f. 204,61$.

9) Dit afgezien van het feit, dat het bestaan van een premievrije voet bij de WAO en de fiscale aftrek die geldt voor de premies voor de volksverzekeringen leiden tot een lichte Benthamse progressie (zie voor een dergelijk effect van een vrije voet Koopmans, o.c., blz. 98-99).

10) Zie C.A. de Kam, *De modale werknemer, ESB*, 28 januari 1976, blz. 98. Het verschil tussen de premiegrens ad f. 42.000 en de fiscale premie-inkomensgrens ad f. 38.800 wordt gevormd door de reiskostenregeling, de 4%-regeling en de premiebetaling voor de werknemersverzekeringen.

De cijfers uit tabel 2 geven zowel een aanwijzing omtrent de horizontale als omtrent de verticale inkomensverdeling, zoals deze voortvloeien uit de werking van uitkeringen en premieheffing te zamen. Onder de verticale inkomensverdeling wordt in dit verband verstaan de inkomensverdeling tussen personen bij verschillende niveaus van het oorspronkelijk bruto looninkomen. De horizontale inkomensverdeling heeft betrekking op de inkomensverdeling tussen personen, die inkomen ontvangen uit verschillende inkomensbronnen, bij een gegeven oorspronkelijk bruto looninkomen 11).

Wat betreft de verticale inkomensverdeling kan, gezien het bestaan van premiegrenzen, worden verwacht dat de premieheffing van de sociale verzekeringen een denivellerende werking uitoefent 12). Deze verwachting wordt door de cijfers uit tabel 2 ingelost. Daarbij moet echter rekening worden gehouden met het feit, dat ervan is uitgegaan dat alleen degenen met een oorspronkelijk bruto looninkomen van f. 20.622 en f. 28.600 via de ZFW zijn verzekerd tegen ziektekosten. Als zeer globale benadering van de gemaakte ziektekosten (inclusief de betaalde premies voor de particuliere verzekering tegen deze kosten) kan voor degenen met de drie hogere in tabel 2 vermelde bruto looninkomens de som van de door werkgevers en werknemers te zamen af te dragen premiepercentages voor de ZFW worden gehanteerd. Voor deze drie categorieën resulteren dan premievrije loonpercentages, die 8,2% lager liggen dan de in tabel 2 vermelde percentages.

De premievrije uitkeringspercentages vormen de resultante van de combinatie van de denivellerende werking van de premieheffing en de nivellerende werking van de uitkeringen. Het laatstgenoemde effect treedt op als gevolg van het bestaan van de minimum- en maximumdaglonen. Bij de premievrije uitkeringspercentages wint blijkens de cijfers uit tabel 2 de nivellerende werking het ruimschoots van de denivellerende werking, zij het dat dit effect in feite slechts wordt veroorzaakt door de ontwikkelingen aan de beide uiteinden van de tabel.

Wat betreft de horizontale inkomensverdeling zijn bij een oorspronkelijk bruto looninkomen ter grootte van het bruto minimumloon de verschillen in premievrij inkomen tussen de economisch actieven en de economisch inactieven blijkens de cijfers uit tabel 2 praktisch te verwaarlozen. Dit geldt met uitzondering van de verschillen tussen degenen die een uitkering ontvangen krachtens de ZW en de overigen, waar zich het ontbreken van een wettelijk minimumdagloon bij de ZW manifesteert. Voor de drie daaropvolgende vermelde niveaus van het oorspronkelijke bruto looninkomen wijken voor de WW en de WWV de premievrije uitkeringspercentages nauwelijks af van de bruto uitkeringspercentages. De premievrije uitkeringspercentages voor de ZW en de WAO zijn voor deze drie niveaus van het oorspronkelijke bruto looninkomen het hoogste, als gevolg van het feit dat hier blijkens tabel 1 de geringste percentages aan premiebetaling zijn verschuldigd 13). Per saldo resulteren niet onaanzienlijke horizontale verschillen in premievrij inkomen, waarbij in het bijzonder het verschil in premievrije uitkeringspercentages tussen de WW en de WWV enerzijds en de ZW en de WAO anderzijds opvallend is. Deze horizontale verschillen in premievrij inkomen doen zich ook voor bij een oorspronkelijk bruto looninkomen van f. 100.000.

Netto uitkeringen

Wanneer de premievrije inkomens worden verminderd met de over deze inkomens verschuldigde belasting, dan worden de respectieve netto inkomens verkregen. De te betalen belasting wordt mede bepaald door de mate, waarin de premie-afdrachten op het bruto inkomen in mindering mogen worden gebracht. Tevens is in het navolgende rekening gehouden met de extra aftrekmogelijkheden, zoals reiskostenvergoeding, de 4%-regeling en de arbeidsongeschiktheidsaftrek 14). Op het resulterende belastbare inkomen is vervolgens de tariefgroep- en kinderaftrek voor een gehuwde kostwinner met twee kinderen ad f. 10.564 in mindering gebracht, waarna de toepassing van de schijventarieven, zoals

die golden op 1 juli 1977, de te betalen belastingbedragen opleverde.

In tabel 3 zijn de op basis hiervan berekende netto loonpercentages en netto uitkeringspercentages vermeld 15). Tevens zijn de uitkeringspercentages toegevoegd, die betrekking hebben op de RWW. De uitkering krachtens de RWW is niet gekoppeld aan het oorspronkelijke bruto looninkomen. Zij bedroeg op 1 juli 1977 op jaarbasis voor een gehuwde kostwinner met twee kinderen netto f. 13.138, mits het aanwezige vermogen een bedrag van f. 11.800 niet te boven ging. Het vermelde uitkeringsbedrag is exclusief de vergoeding voor het verschil tussen de te betalen huur en de eventueel te ontvangen huursubsidie.

Tabel 3. Het netto loon in procenten van het bruto loon (netto loonpercentages) en de netto uitkeringen in procenten van het netto loon (netto uitkeringspercentages)

Bruto loon	Netto loonpercentages (bruto loon = 100)	Netto uitkeringspercentages (netto loon = 100)				
		WW	WWV	RWW	ZW	WAO
f. 20.622	83	99	99	89	94	100
f. 28.600	75	86	82	70	95	91
f. 42.000	73	85	81	49	88	89
f. 51.220	70	85	80	42	88	88
f. 100.000	56	55	53	27	58	58

Blijkens de in tabel 3 gepresenteerde netto loonpercentages kan wat betreft de verticale inkomensverdeling worden constateerd, dat het denivellerende effect van de premieheffing meer dan gecompenseerd wordt door de nivellerende werking van de belastingheffing. Doordat de negatieve invloed van de belastingen op de hoogte van het netto loon sterker is dan die op de hoogte van de netto uitkeringen, liggen de netto uitkeringspercentages hoger dan de premievrije uitkeringspercentages: bij de middelste drie in de tabel vermelde niveaus van het oorspronkelijke bruto looninkomen bedraagt het verschil drie tot zes procentpunten en bij een oorspronkelijk bruto looninkomen van f. 100.000 zelfs omstreeks vijftien. De netto uitkeringspercentages geven de mate aan, waarin bij de overgang van de categorie van de economisch actieven naar die van de economisch inactieven het oorspronkelijke netto loon wordt gehandhaafd. De doelstelling, dat elke al dan niet economisch actieve werknemer een netto inkomen ter grootte van het netto minimumloon wordt gegarandeerd, wordt naar het schijnt wel bereikt voor degenen die een uitkering ontvangen krachtens de WW, de WWV en de WAO, maar niet voor degenen met een uitkering krachtens de RWW en de ZW. Wat betreft de RWW moeten de percentages echter worden gecorrigeerd voor de vergoeding voor het verschil tussen de te betalen huur en de eventueel te ontvangen huursubsidie. Bij het bruto minimumloon wordt een netto uitkeringspercentage van honderd bereikt, wanneer deze huurvergoeding f. 163 per maand bedraagt. Met betrekking tot de ZW zij hier wederom gewe-

11) Verg. H. Deleeck, Sociale zekerheid en inkomensverdeling, in: *Sociale zekerheid*. Preadviezen van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Den Haag, 1974, blz. 36-37.

12) Overeenkomstig het verzekeringsmotief, daar immers ook aan de aanspraken op uitkeringen maxima zijn gesteld; zie bijv. B. le Blanc, Sociale zekerheid en de verdeling van welvaart en welzijn, in: R.M. Lapré (red.), *De economie van de welzijnszorg*, Alphen aan den Rijn, 1976, blz. 107.

13) Dit nog afgezien van het boven gememoreerde feit, dat het netto uitkeringspercentage van de ZW doorgaans honderd bedraagt.

14) Voor de reiskostenregeling en de 4%-regeling is bij het looninkomen en bij de uitkeringen krachtens de WW en de ZW een aftrek ad f. 1.000 toegepast en bij de uitkeringen krachtens de WWV en de WAO een aftrek ad f. 150. Bij de uitkeringen krachtens de WAO is bovendien een arbeidsongeschiktheidsaftrek van f. 1.637 toegepast.

15) Voor een internationale vergelijking van dergelijke percentages zie Zweizerische Bankgesellschaft en Institut für Versicherungswirtschaft, *Social security in 10 industrial nations*, Zürich, 1977.

zen op de omstandigheid, dat het netto uitkeringspercentage in de praktijk doorgaans honderd bedraagt, zodat ook bij de ZW in het algemeen de betrokken doelstelling wordt gehaald.

Wanneer wordt gezien naar de horizontale inkomensverschillen, dan blijkt bij alle vijf vermelde bruto loonniveaus het netto uitkeringspercentage voor werklozen kleiner te zijn naarmate de werkloosheid langer duurt. In het bijzonder kan de daling bij de overgang van de WWV naar de RWW vrij fors zijn 16). Tussen de ZW en de WAO zijn de verschillen in de netto uitkeringspercentages niet alleen veel geringer, maar soms ook zodanig dat het netto uitkeringspercentage bij de WAO groter is dan dat bij de ZW 17). Het niveau van de netto uitkeringspercentages ligt voor de werklozen — op één uitzondering na — lager dan dat van degenen die wegens ziekte of ongeval arbeidsongeschikt zijn. In de gevallen, dat een overgang plaatsvindt van een werkloosheidsuitkering naar een uitkering krachtens de ZW of de WAO betekent dit een — vaak aanzienlijke — toeneming van het netto inkomen. Loonderving die in eerste instantie het gevolg is van oorzaken gelegen bij het individu (zoals in geval van ziekte en ongeval), leidt blijkbaar tot een geringere financiële achteruitgang dan loonderving die te wijten is aan het bedrijf of de algemene economische situatie (zoals in geval van werkloosheid) 18). Zoals bekend, zijn in de nota *Collectieve voorzieningen en werkgelegenheid* voorstellen gedaan om het bruto uitkeringspercentage van (nieuw toetredenden tot) de WAO terug te brengen tot de 75% van de WWV 19). Doordat over een uitkering krachtens de WWV wel en over die krachtens de WAO geen WAO-premie is verschuldigd, blijven de premievrije en de netto uitkeringspercentages bij de WAO overigens enkele procenten hoger dan die bij de WWV.

Impliciete heffingstarieven op herintreding

Het in de vorige paragraaf gehanteerde begrip netto uitkeringspercentage komt in de Angelsaksische literatuur voor onder de benamingen „earnings-replacement ratio” 20) en „implicit tax rate” 21). Evenals de term netto uitkeringspercentage benadrukt de term „earnings-replacement ratio” het inkomensvervangende effect, dat optreedt bij het economisch inactief worden. De term „implicit tax rate” legt daarentegen het accent op de herintreding in het arbeidsproces. Zo laat tabel 3 zien, dat voor de modale werknemer de netto uitkering krachtens de WW 86% bedraagt van zijn oorspronkelijke netto looninkomen. Bij herintreding in het arbeidsproces neemt het inkomen niet toe met een bedrag ter grootte van het arbeidsinkomen ad 100 procentpunten, maar met $100 - 86 = 14$ procentpunten, dat wil zeggen dat in feite een heffingstarief van 86% is toegepast. Blijkens tabel 3 bedraagt het impliciete heffingstarief van de WWV voor de modale werknemer 82% en dat van de RWW 70%. Door Munts en Garfinkel wordt het impliciete heffingstarief van de werkloosheidsverzekering (in de staat Ohio) in de Verenigde Staten voor een gehuwde werknemer met twee kinderen geschat op omstreeks 40% 22). Na een overzicht en bespreking van de betreffende literatuur komen zij tot de conclusie, dat de beschikbare gegevens een uitspraak omtrent het effect op de omvang van de werkloosheid, dat eventueel uitgaat van de werkloosheidsverzekering, niet toelaten 23).

Voor Canada geven Green en Cousineau voor een gehuwde werknemer met een gemiddeld inkomen (en waarvan de vrouw niet werkt) een impliciet heffingstarief van 47% voor de wet van vóór 1971 en van 71% voor de wet van na 1971 24). Op grond van door hen verrichte macro-economische analyses concluderen laatstgenoemde schrijvers, dat een opwaartse invloed van de werkloosheidsverzekering op de hoogte van het werkloosheidspercentage niet kan worden ontkend 25).

Het lijkt tijd, dat ook voor Nederland dergelijke onderzoeken worden uitgevoerd, opdat de op sociologisch onderzoek steunende uitspraak, dat „het systeem van werkloosheidsvoorzieningen in Nederland herinschakeling in het

arbeidsproces niet of nauwelijks belemmert” 26) ook met behulp van het economische instrumentarium kan worden getoetst 27). Analoge analyses kunnen worden uitgevoerd ter verklaring van de ontwikkeling van het aantal werknemers, dat een uitkering ontvangt krachtens de ZW en de WAO.

Samenvatting

De wettelijke percentages, die de mate aangeven waarin het stelsel van sociale zekerheid in geval van werkloosheid, ziekte of ongeval een inkomensvervangende uitkering verschaft, hebben betrekking op bruto bedragen. Voor de bestudering van het gedrag van de economische subjecten lijken echter niet de bruto, maar de netto bedragen relevant. Daarom zijn voor de inkomensvervangende uitkeringen voor werknemers de percentages die betrekking hebben op de netto bedragen berekend voor een vijftal bruto loonniveaus. Met uitzondering van die voor het laagste en het hoogste in beschouwing genomen bruto looninkomen liggen de netto uitkeringspercentages 5% tot 10% boven de wettelijke bruto uitkeringspercentages 28). In geval van de ZW is het verschil in de praktijk doorgaans 20%.

De term netto uitkeringspercentage, ook wel „earnings-replacement ratio” genoemd, legt de nadruk op de inkomensontwikkeling van een economisch actieve werknemer, die economisch inactief wordt. Wanneer het netto uitkeringspercentage daarentegen wordt aangeduid met de term impliciet heffingstarief, dan wordt het accent gelegd op de herintreding in het arbeidsproces. De impliciete heffingstarieven van het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid liggen in het algemeen tussen 80% en 100%.

Henk von Eije
Jacques Siegers

16) Om het netto uitkeringspercentage van de RWW gelijk te doen zijn aan dat van de WWV, dient bij een bruto loonniveau van f. 28.600 de verstrekte huurvergoeding f. 205 per maand te bedragen; bij een bruto loonniveau van f. 42.000 is daartoe een vergoeding van ongeveer f. 800 benodigd. Bij hogere loonniveaus overschrijdt de vereiste vergoeding een bedrag van f. 1.000. Hierbij is er steeds van uitgegaan, dat het aanwezige vermogen kleiner is dan f. 11.800. Tevens zij aangetekend, dat men in geval van een uitkering krachtens de RWW ook bij de hoogste drie oorspronkelijke bruto loonniveaus via de ZFW is verzekerd tegen ziektekosten.

17) Hierbij past de kanttekening, dat bij de bepaling van het dagloon in geval van de ZW incidenteel overwerk wel en in geval van de WAO niet in beschouwing wordt genomen.

18) De strikte scheiding tussen oorzaken gelegen bij resp. het individu, het bedrijf en de economische orde, zoals bijv. is te vinden bij M. Beverwijk en R. Bannink, AWW beschouwd als loondervingsverzekering, *ESB*, 6 september 1972, blz. 839, lijkt niet houdbaar; verg. ook B. le Blanc, De vergeten richting in de sociale zekerheid, *Socialisme & Democratie*, mei 1975, blz. 197.

19) *Collectieve voorzieningen en werkgelegenheid*, Den Haag, 1976, blz. 14 en 51.

20) Bijv. R. Munts en I. Garfinkel, *The work disincentive effects of unemployment insurance*, Kalamazoo, Michigan, 1974, blz. 11. Zij tekenen expliciet bezwaar aan tegen het werken in economische analyses met bruto uitkeringspercentages; zie Munts en Garfinkel, o.c., blz. 11-12, 61-62.

21) Bijv. C. Green en J.-M. Cousineau, *Unemployment in Canada: the impact of unemployment insurance*, Ottawa, 1976, blz. 38; zie ook Munts en Garfinkel, o.c., blz. 12.

22) Munts en Garfinkel, o.c., blz. 64.

23) Munts en Garfinkel, o.c., blz. 58.

24) Green en Cousineau, o.c., blz. 38.

25) Green en Cousineau, o.c., blz. 115.

26) J.A.M. van Wezel, *Herintreding in het arbeidsproces*, Tilburg, z.j., blz. 176.

27) Voor een eerste voorbeeld zie W. Sidré, *The effect of social security benefits on unemployment — Dutch experience*, Conference on Fiscal Implications of Manpower Planning, Stirling, Schotland, 1976. Zie voor de invloed op de omvang van de geregistreerde werkloosheid van enkele wettelijke maatregelen op het gebied van de werkloosheidsverzekering en -voorziening ook B. de Groot, Kwantificering van werkloosheidscomponenten, *ESB*, 19 februari 1975, blz. 185-186.

28) Bij deze vergelijking blijft de RWW uiteraard buiten beschouwing, omdat daarvoor geen wettelijk uitkeringspercentage geldt.

Anders werken? Gewoon doordenken!

DR. IR. J. L. A. JANSEN

Oordeel van Sidré

„Niets anders werken, gewoon doorwerken, de arbeidsproductiviteit van (steeds minder?) actieven gebruiken om via overgehevelde inkomens ook een menswaardig bestaan te geven aan de niet-actieven en een groter deel van het gestegen inkomen beschikbaar stellen voor aanpassingsteams om de arbeidspositie van ouderen en gehandicapten te versterken”, aldus een wat vrije samenvatting van de conclusie van W. Sidré 1) in een beschouwing over enkele ideeën die ik in een artikel 2) over werkgelegenheid, milieu en derde wereld, inkomen en de keuze tussen die drie naar voren bracht. Het zijn ideeën die naar het oordeel van Sidré „kant noch wal raken”.

Overtuiging, karikatuur en misvatting

- Dit oordeel lijkt voort te vloeien uit:
- allereerst de overtuiging van Sidré dat men niet bereid zal zijn te kiezen voor minder materieel inkomen;
 - zijn inschatting dat er geen belangstelling is inkomen te besteden aan meer tijd voor medezeggenschap en opvang van moeilijk plaatsbaren;
 - zijn wat overtrokken invulling van een enkel aspect van „anders werken” en vervolgens het weglachen daarvan.

Ook noteer ik zijn opvatting volgens welke 5% meer arbeidsplaatsen, bij 5% lagere arbeidsproductiviteit dan ook 5% minder koopkracht van de werknemers betekenen, een vergissing mijns inziens, want dit zou betekenen dat werklozen, WAO-ers en anderen die de vrijkomende arbeidsplaatsen bezetten voorheen geen koopkracht hadden dank zij „overgeheveld inkomen” en alsof deze overheveling op dit moment de koopkracht van de actieven in het geheel niet aantast.

De ruimte ontbreekt om ter wille van de samenhang de politieke conclusies uit mijn eerder genoemd betoog te herhalen; daarom beperk ik mij tot de opmerkingen van Sidré over:

- de analyses van de oorzaken van de werkloosheid;
- de invulling van „anders werken”.

Oorzaken werkloosheid

Terecht stelt Sidré vast dat mijn analyse van de oorzaken van de werkloosheid summier is. Het gaat mij om een aanduiding van structurele factoren die de werkgelegenheid in de gehele westelijke industriële wereld in de toekomst zullen beïnvloeden. Naar mijn schatting mag op een termijn van 5 à 10 jaar en wellicht zelfs eerder een beduidende invloed worden verwacht van:

- verander(en)de financieel-economische machts- en marktverhoudingen (grondstof- en energievoorziening, volume wereldhandel, allocatie eventuele groei wereldhandel);
- schaarsten als gevolg van groeiend milieubewustzijn of uitputting (energie, zand, grint, water, transportfaciliteiten, wegen, ruimte enz.).

Het onderbreken van de spiraal: stijgende arbeidskosten bij lage energieprijzen; mechanisering, automatisering; hogere arbeidsproductiviteit; meer koopkracht; meer consumptie; meer investeringen, meer productie; meer werkgelegenheid erbij dan aanvankelijk werd verloren, is wellicht mede een gevolg van deze factoren. Daarnaast en in het verlengde daarvan plaats ik dan factoren als de marktverzadiging alhier en in de derde wereld, de permanente overcapaciteit in vele bedrijfstakken als gevolg van schaalvergroting en de aard van de productie-organisatie in ons bestel en, als specifiek Nederlands en Westduits verschijnsel, de harde munt. In *ESB* is daarover door velen meer vakkundig geschreven dan ik in de verste verte zou kunnen.

Karikatuur en anders werken

„Elkanders voeten wassen en elkaar Rousseau voorlezen in de baas zijn tijd”, is de invulling die Sidré zich veroorlooft

te geven voor mijn opvatting dat: „Meer nadruk op onderlinge verzorging, vorming en ontplooiing zowel in zelfstandige werksoorten als opgenomen in het productieproces, tijd kost (en dus geld, inkomen), maar arbeidsplaatsen brengt”.

„Is men wel bereid om gedurende 5% van de arbeidstijd over medezeggenschap te praten? Wil en kan iedereen wel meedenken over de moeilijk plaatsbaren?”, zo vraagt Sidré zich af. Wanneer per werknemer per jaar 10 halve dagen zouden worden besteed aan voorbereiding, overleg en vertegenwoordiging in medezeggenschaps- en/of bedrijvenwerk, dan is dat 2 à 2½%. Wanneer per 100 werknemers 5 moeilijk plaatsbaren met een arbeidsvermogen van zeg 60% worden aanvaard, dan is dat al 2% minder arbeidsproductiviteit.

Voorbeelden voor anders werken vindt men in het ontwerp voor de arbeidsomstandighedenwet, in educatief verlof, in werk in de gezinszorg (een heet hangijzer in de politiek) en ander werk in de vierde sector, maar evenzeer in het toepassen van andere werk- en produktiemethoden, om binnen de grenzen te blijven die ons door milieu en grondstof- en energieschaarste gesteld worden. Wil men dat alles wel? Dat is inderdaad de politieke vraag. Het antwoord daarop mag niet afhangen van „goedbedoelde acties van incidentele aard”, doch moet zijn weerslag vinden in wetgeving en beleid.

Kiezen en delen

Wil men in deze situatie zowel volledige en volwaardige werkgelegenheid als zorg voor natuur, leefmilieu en derde wereld, dan ontkomt men niet aan de keuze voor een ander werkgelegenheidsbeleid met consequenties voor de inkomensvorming en -verdeling. Kiest men voor anders werken met maatregelen die,

- de concurrentiepositie van Nederland versterken (grondstof-, energie- en milieu-efficiency);
- de kwaliteit van wonen, werken, leven verbeteren (kost „tijd”);
- leiden tot productie van goederen en diensten die vooral in Nederland kunnen worden geconsumeerd en moeilijk exporteerbaar zijn,

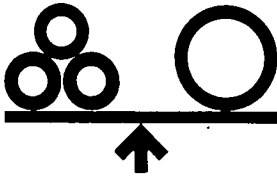
dan betekent dit:

- meer arbeidsplaatsen;
- waarschijnlijk minder groei van nationaal inkomen en BNP;
- minder effect van eventueel nog gerealiseerde groei op de betalingsbalans.

(Een probleem hierbij is dat begrippen als nationaal inkomen en BNP op zich

1) *ESB*, 7 september 1977.

2) *Bèta*, 16 augustus 1977.

Het ontwerp Postbankwet

DRS. A. D. DE JONG*

Op 28 juli 1977 heeft het op dat ogenblik al vier maanden demissionaire kabinet-Den Uyl het ontwerp Postbankwet bij de Tweede Kamer ingediend. Het kabinet meende dat dit paste bij de afspraak dat hangende de formatie van een nieuw kabinet die zaken worden behandeld die in het belang van het Koninkrijk zijn. Gesteld werd dat „de verzwakking van de positie van de RPS en de Postgiro in het geldverkeer snel moet worden afgestopt” 1). Het wetsontwerp is ook uitgebracht in de vorm van een handzaam boekje van 55 bladzijden met voorop een vrolijke blauwe („giroblauw past bij jou”) versiering 2).

Precies drie maanden later heeft het College van Overleg, waarin de algemene banken, coöperatieve banken en spaarbanken samenwerken een uitvoerige reactie het licht laten zien. In een commentaar van 12 bladzijden worden de plannen om tot een „staatsbank” te komen volledig van de hand gewezen, maar men heeft geen overwegende bezwaren tegen samenvoeging van PCGD en RPS tot één instelling onder handhaving van het huidige werkterrein en dienstenpakket en met de waarborg van gelijke concurrentievoorwaarden 3). Sinds de indiening van het wetsontwerp is er overigens nog geen begin gemaakt met de schriftelijke voorbereiding voor de behandeling in de Kamer. Kennelijk hebben de parlementariërs een ander oordeel over het urgentie karakter van het wetsontwerp

en wacht men eerst het verloop van de kabinetsformatie af.

In dit artikel zal worden ingegaan op de belangrijkste argumenten die in het ontwerp voor een Postbank worden aangevoerd, namelijk het veilig stellen van het bestaan van PCGD en RPS en de zorg dat er voldoende concurrentie tussen de banken blijft bestaan. Ook zal worden bekeken of er sprake is van concurrentievervalsende elementen bij de voorgestelde Postbank, wat door de tegenstanders van de Postbank als belangrijk bezwaar naar voren is gebracht.

Hoe het groeide

De bijna honderdjarige RPS (opgericht in 1880) en de iets jongere PCGD (van 1918) zijn allebei in oorsprong voorbeelden van aanvullende overheidsactiviteiten. Zij voorzagen in de behoefte aan uitgebreide spaarmogelijkheden en girale betalingsfaciliteiten. De toevertrouwde gelden werden belegd, met name in overheidsleningen.

In 1973 werd een aanvang gemaakt met het geven van hypothecair krediet aan particulieren, terwijl vanaf het begin van dit jaar consumptieve kredieten worden verstrekt. Dit paste geheel in de ontwikkeling van PCGD en RPS tot een retailbank, welk voornemen al in 1973 in antwoord op vragen uit de Kamer werd aangekondigd 4). In 1974 werd een ambtelijke commissie belast met het uitbrengen van een advies over een ver-

dere integratie van PCGD en RPS en de uitbouw tot een retailbank. Na enige tussentijdse bijsturing (dit betrof o.a. het dienstenpakket) door de betrokken bewindslieden (de minister van Financiën en de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, waaronder de PTT ressorteert) werd al in 1976 een rapport uitgebracht, dat als basis heeft gediend voor het huidige ontwerp Postbankwet.

Ondertussen is al een begin gemaakt met de integratie van o.a. de stafdiensten van PCGD en RPS, terwijl ook de commerciële adviesfunctie op de postkantoren zal worden uitgebouwd en de gelddiensten een eigen kantorennet zullen opbouwen voor het bewerken van de zakelijke en particuliere markt. Vermeld wordt dat dit „los staat van de eventuele totstandkoming van de Postbank” 5). Met de Amsterdamse Gemeentegirol is bovendien medio 1977 in principe overeenstemming bereikt over integratie met de Postgiro. De overheidsgelddiensten te zamen zijn goed voor een balanstotaal van meer dan f. 25 mrd., waarmee zij als bank net iets boven de NMB op de vierde plaats zouden uitkomen (na ABN, Rabo en AMRO). De personeelsomvang van de overheidsgelddiensten bedraagt ongeveer 8.000 man terwijl het aantal verkooppunten bijna 2.700 is.

niet geschikt zijn om een politieke keuze expliciet te maken).

Evenals Siddré ben ik nogal pessimistisch ten aanzien van de bereidheid van belangrijke (bevoorrechte) groepen om aan het eerlijker delen van minder inkomen deel te nemen ook al is er voor 1978 f. 12.000 per hoofd van de bevolking voor particuliere consumptie beschikbaar. Mogelijk ben ik aanzienlijk zwartgalliger dan Siddré over de mogelijkheden om maar net te doen of er geen grenzen komen aan de beschikbaarheid

van produktiefactoren of aan de aanvaarding van een onevenwichtige verdeling van werk, zodat men zou kunnen volstaan met de opmerking „gewoon doorwerken”.

Het is dan ook hoog tijd dat de politieke keuzen die gemaakt worden bij „gewoon doorwerken” duidelijk op tafel komen, dat nieuwe politieke keuzen worden gemaakt en dat we over deze problematiek „gewoon doordenken”.

J. L. A. Jansen

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam. Het artikel is geschreven à titre personnel.

1) Algemeen Dagblad, 29 juli 1977.
2) Postbankwet, ontwerp van wet en memorie van toelichting (officieel: Regelen inzake de Postbank), nr. 14632, 1-4, Staatsdrukkerij, f. 6.
3) Commentaar op het Ontwerp Postbankwet, College van Overleg van de gezamenlijke banken, op aanvraag gratis verkrijgbaar bij het secretariaat van het College, Herengracht 136, Amsterdam.
4) Antwoord op vragen van de heren Schwartz en Vermaat, Aanhangsels Handelingen van de 1e resp. 2e Kamer, Zitting 1972-73, blz. 199, resp. 2231.
5) *Aangetekend*, personeelsblad van de PTT, 5 oktober 1977 en 19 oktober 1977.

Postbank of Staatsbank?

Opvallend is dat in het ontwerp Postbankwet het idee van een retailbank niet meer is terug te vinden, wat waarschijnlijk is toe te schrijven aan de tussentijdse bijsturing van hogerhand. De Postbank zou, indien het wetsontwerp in deze vorm wordt aangenomen, in feite alle soorten bankactiviteiten kunnen verrichten. Dit wil zeggen kredietverlening niet alleen aan particulieren, maar ook aan bedrijven en verder o.a. de handel in vreemde valuta en het verlenen van diensten op het gebied van effecten.

De Postbank dient daarbij te werken „zonder concurrentievervalsende voor- of nadelen ten opzichte van het overige bankwezen” 6). Daarbij moet worden gestreefd naar een normaal rendement. Gebruik wordt gemaakt van de bestaande postkantoren, maar men kan ook eigen kantoren openen (waarvan de PTT dan ook weer gebruik mag maken). De band met de PTT blijft via de kantoren dus in stand, zodat de naam „Postbank” nog niet zo gek lijkt. De relatie met de PTT zal overigens een commerciële basis hebben en niet-exclusief zijn, d.w.z. ook andere instanties en instellingen zullen met de PTT een analoge overeenkomst kunnen aangaan. Een interessant vooruitzicht, dat de argeloze koper van postzegels in hetzelfde gebouw niet alleen de Postbank, maar ook nog enkele andere banken ziet, die naar zijn gunsten dingen!

Ook voor de betiteling „Staatsbank” is echter veel te zeggen. De directie van de bank en de raad van toezicht (een soort raad van commissarissen) worden benoemd door de Kroon (lees: de minister van Financiën). Ook kan deze minister aanwijzingen geven met betrekking tot het te voeren beleid, hij keurt het beleidsplan voor de komende jaren goed (en de tussentijdse wijzigingen daarin), alsmede de jaarlijkse winstverdeling. Dat de bemoeienis van de minister van Financiën met de Postbank op gespannen voet kan komen te staan met zijn toezichtsfunctie met betrekking tot het gehele bankwezen is reeds eerder in dit blad betoegd 7).

Indien het overigens aan de betrokken staatssecretaris had gelegen, was bij de opzet van de Postbank gedacht aan een verdere overheidsinvloed en wel door de kredietverlening van de Postbank „maatschappelijk te sturen ... voor doeleinden die je maatschappelijk nuttig vindt, en niet alleen voor doeleinden die je financieel-economisch nuttig vindt” 8). Hiervan is in het wetsontwerp evenwel niets meer terug te vinden.

De beoogde postbank is echter niet alleen een strikt zakelijke taak toegedacht. Deze zakelijke taak, het verrichten van bankdiensten in brede zin, is te zien als een uitvloeisel van het eerste

motief voor het oprichten van de Postbank: het verzekeren van de in gevaar geachte continuïteit van de PCGD en RPS. Daarnaast wordt ook nog wat anders van de Postbank verwacht, namelijk het zorgen voor een gezonde mededinging in het bankwezen. Dit tweede motief voor de Postbank maakt deze bank tot mede-uitvoerster van een overheidstaak. Op beide motieven zal nu nader worden ingegaan.

PCGD en RPS in het rood?

De vorming van een Postbank met een verder uitgebreid dienstenpakket wordt essentieel geacht voor de verzekering van de continuïteit van PCGD en RPS. Gesteld wordt, dat de marktaandelen van RPS en PCGD teruglopen en dat een verdere teruggang te verwachten is als gevolg van het beperkte dienstenpakket. Hoe sterk is deze teruggang tot nu toe geweest en doemen de rode cijfers al op?

Bij het marktaandeel van de RPS is er in vergelijking met de jaren zestig inderdaad een teruggang te constateren. In de jaren zeventig is het marktaandeel eerst nog wat gedaald, maar daarna weer gestegen. Door de heftige rentebewegingen in deze jaren en de daaruit voortvloeiende verschuivingen van spaartegoeden naar deposito's en omgekeerd zullen de cijfers wat vertekend zijn, maar de conclusie kan toch wel worden getrokken, dat de daling van de jaren zestig zich niet heeft voortgezet (tabel 1).

Tabel 1. Marktaandeel RPS in de tegoeden op spaarrekeningen 9) (per ultimo, in % van het totaal)

	1960	1965	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
	24,4	21,0	17,2	16,7	16,5	16,7	17,6	17,1	17,4

Bron: Jaarverslagen RPS.

Bij het aandeel van de PCGD in de girale geldhoeveelheid is er echter geen sprake van een teruggang van het marktaandeel, zoals duidelijk uit de in het wetsontwerp gegeven cijfers blijkt (tabel 2).

Tabel 2. Marktaandeel PCGD in de girale geldhoeveelheid (per ultimo, in % van het totaal)

	1960	1965	1970	1975	1976
	27,4	28,9	29,6	30,7	30,2

Bron: Ontwerp Postbankwet, blz. 18.

Hoewel ook hier sprake zal zijn van enige vertekening door overboekingen van giraal geld naar deposito's en om-

gekeerd, lijkt de conclusie dat de PCGD zich aardig heeft weten te handhaven, niet al te boude.

De ontwikkeling van de marktaandelen van PCGD en RPS in de afgelopen jaren geeft weinig aanleiding om te veronderstellen dat het voortbestaan van deze instellingen op het spel staat. Wat de ontwikkeling in de komende jaren betreft, mag worden verwacht dat van de recente uitbreiding van het dienstenpakket tot woninghypotheken en consumptief krediet en de voorgenomen uitbouw van de commerciële adviesfunctie op de postkantoren een gunstig effect zal uitgaan, zodat de verwachting van teruglopende marktaandelen wat pessimistisch aandoet.

Een belangrijke indicatie bij de vraag of het voortbestaan van een onderneming in gevaar dreigt te komen, is de winstontwikkeling. Het ligt daarom voor de hand om de resultaten van PCGD en RPS van de afgelopen jaren eens onder de loep te nemen. Wie echter denkt dat de uitvoerige toelichting op het wetsontwerp ook aan dit belangrijke aspect aandacht wijdt, komt bedrogen uit. Geen woord! Toch blijkt uit de cijfers van het exploitatieresultaat van PCGD en RPS een interessante ontwikkeling. In de afgelopen vijf jaar werd een gemiddelde jaarlijkse stijging van het resultaat van ruim 50% geboekt (tabel 3)! Tenzij hier sprake is van een incidentele ontwikkeling, wijst ook dit er niet op, dat de PCGD en RPS in gevaar verkeren.

Tabel 3. Exploitatieresultaat RPS en PCGD (in mln. gulden)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
RPS	28	16	40	42	44	97	196
PCGD ...	26	21	25	62	81	46	66
Totaal	54	37	65	104	125	143	262

Geconcludeerd moet worden dat de marktaandelen van PCGD en RPS en de resultatenontwikkeling van de laatste jaren weinig steun geven aan het eerste motief voor de Postbank, namelijk het

6) Ontwerp Postbankwet, blz. 14.

7) H. W. J. Bosman, Postbank of Postgirospaarbank, *ESB*, 3 augustus 1977, blz. 728 e.v.

8) Vraaggesprek met M. van Hulten in „Drie op je boterham”, Hilversum III, 17 augustus 1977, 7.00-8.00 uur.

9) Deze cijfers wijken af van de cijfers in tabel 2 op blz. 17 van het ontwerp Postbankwet, waarbij in het totaal ook spaarbewijzen aan toonder worden meegeteld, die de RPS echter niet uitgeeft, zodat het marktaandeel wordt deflatteerd. Het lijkt beter die cijfers te hanteren, die de RPS zelf als marktaandeel indicatief aacht.

veilig stellen van het bestaan van PCGD en RPS.

Concurrentiebevordering

Als tweede motief voor een Postbank wordt aangevoerd „de zorg voor een gezonde mededinging in het bankwezen . . . gezien de mogelijkheid van kartelmatig optreden, die het sterke concentratieproces van de afgelopen periode binnen deze bedrijfstak met zich brengt” 10). Er wordt dus niet gesteld dat er op dit moment sprake is van onvoldoende concurrentie in het bankwezen. Dit zou ook wel strijdig zijn met wat in de toelichting op het wetsontwerp wordt gesteld, namelijk dat PCGD en RPS juist te maken hebben gekregen met een „verscherping van de concurrentie” resp. „een nieuwe steeds sterkere concurrentie” 11). Er is hier enigszins sprake van een concurrentieparadox: enerzijds wordt gepleit voor een Postbank, omdat PCGD en RPS zo te lijden hebben van de toegenomen concurrentie, maar anderzijds wordt de Postbank ook gezien als een middel om het gevaar van onvoldoende concurrentie te keren.

Dit gevaar van onvoldoende concurrentie wordt overigens nergens aangetoond, maar alleen gesuggereerd. De verwijzing naar het concentratieproces in het bankwezen heeft als stilzwijgende, maar onjuiste, veronderstelling, dat een vermindering van het aantal marktpartijen ook een vermindering van de concurrentie betekent 12). In de afgelopen jaren is er echter juist sprake geweest van een toenemende concurrentie tussen de banken, zoals in het Postbankwetsontwerp ook wordt erkend. De concentratiebeweging moet dan ook eerder worden gezien als „het logische gevolg van het streven om aan de toegenomen concurrentie — niet alleen nationaal maar internationaal — tussen de financiële instellingen, het hoofd te bieden. De concentratiebeweging in het bankwezen mag daarnaast niet los worden gezien van de concentratie, die zich in het niet-financiële bedrijfsleven heeft voorgedaan en van de concurrentie, die de Nederlandse banken in en uit het buitenland ondervinden” 13). Geconcludeerd kan

worden, dat de vrees voor onvoldoende concurrentie wel wat overtrokken lijkt, zodat ook dit motief voor een Postbank niet erg overtuigend is.

Concurrentievervalsing

Nu vóór de oprichting van een Postbank eigenlijk geen steekhoudende argumenten kunnen worden aangevoerd, kan men zich natuurlijk afvragen of er dan aan de andere kant argumenten tégen een Postbank te noemen zijn. De opmerking dat de overheid geen overbodige activiteiten zou moeten ontplooiën, ligt nogal voor de hand, maar spreekt sommigen wellicht niet meer zo aan.

Het optreden van een Postbank — hoewel ongemotiveerd en onnodig — krijgt echter ernstige gevolgen, indien er geen sprake is van gelijke concurrentieverhoudingen. Ondanks de stellige verzekering dat de Postbank „zal dienen te werken zonder concurrentievervalsende voor- of nadelen ten opzichte van het overige bankwezen” 14), bevatten sommige punten van het wetsontwerp nu juist sterk concurrentievervalsende elementen.

In de eerste plaats is hier te denken aan de bepaling dat de Postbank gedurende 6 jaar onder het verlaagde tarief van de vennootschapsbelasting zal vallen (d.w.z. 36% i.p.v. 48%). Aangezien de algemene banken en de Centrale Rabobank, waarmee de Postbank gaat concurreren, het volle tarief moeten betalen, lijkt het voorgestelde fiscale regime van de Postbank niet direct een voorbeeld van de afwezigheid van concurrentievervalsende elementen.

Een ander punt is de handhaving van de ambtelijke status van het personeel van de Postbank. Van de hieruit voortvloeiende verschillen ten opzichte van het private bankwezen wordt — zonder veel toelichting — gesteld dat deze „per saldo echter niet zodanig zijn, dat een kostenvoordeel of -nadeel ontstaat voor de Postbank in vergelijking met de overige banken” 15). Hoewel tegenover het voordeel van de ambtenarenrechtspositie en het welvaartsvaste pensioen ook wel nadelen staan, lijkt de conclusie, dat er „per saldo” geen verschil is, meer vooropgezet dan beredeneerd, en zou een

op alle punten gelijke concurrentiepositie (en dus niet „per saldo”) te prefereren zijn.

Het handhaven van de staatsgarantie voor de op het moment van totstandkoming van de Postbank aanwezige tegoeden bij PCGD en RPS gedurende 7 jaar lijkt niet onredelijk voor de spaarrekeningen met deze looptijd, maar is wel wat overdreven én onlogisch voor de korter lopende rekeningen en de dagelijks opvraagbare tegoeden.

Wat de mogelijkheden tot winstinhouding betreft, kan de Postbank zich in een gunstiger positie bevinden dan de banken. Bij de Postbank moet de minister van Financiën immers de winstverdeling goedkeuren en kan daardoor de grootte van de ingehouden winst beïnvloeden. De banken met een dividendverplichting kunnen de dividenduitkering echter niet naar believen variëren, omdat zij de weg naar de kapitaalmarkt moeten open houden. Ook het verschaffen door de staat van het aanvankskapitaal van de Postbank en de latere uitbreiding daarvan leiden tot ongelijke concurrentieverhoudingen.

Conclusie

De noodzaak voor de oprichting van een Postbank ontbreekt, maar men had ten minste mogen verwachten dat apert concurrentievervalsende elementen in het wetsvoorstel achterwege waren gebleven. Dit blijkt echter niet het geval te zijn.

A. D. de Jong

10) Ontwerp Postbankwet, blz. 13/14.

11) Idem, blz. 13 resp. 15.

12) Ook elders is deze misvatting aan te treffen: bijv. M. P. Gans, Het financiële apparaat en de economische orde, *Preadvies voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde*, 1977, blz. 91 („... een nieuwe fusiegolf is ontstaan, zulks uiteraard ten detrimente van de concurrentie in het bankwezen”).

13) Commentaar op het ontwerp Postbankwet, blz. 6.

14) Ontwerp Postbankwet, blz. 14. Op blz. 25 wordt gesteld: „De taakstelling van de Postbank ten aanzien van een gezonde mededinging brengt met zich mee, dat concurrentievervalsing, met name door een bevoorrecht door de overheid, moet worden vermeden. Dit belangrijke uitgangspunt is in het wetsontwerp consequent doorgevoerd”.

15) Idem, blz. 30.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

J. Pen en J. Tinbergen: Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling. Elsevier, Amsterdam/Brussel, 210 blz., f. 24,50.

In dit boek van Pen en Tinbergen over de inkomensverdeling komen in vrij kort bestek vele onderwerpen ter sprake. Hoofdstuk I handelt over maatstaven, feiten en normen. In hoofdstuk II wordt op de arbeidsinkomens ingegaan: de theorie van de vraag-aanbodverhoudingen, rechtvaardigheid, optimalisering en doelstellingen, steeds zoveel mogelijk gekwantificeerd. De kapitaalinkomens komen in hoofdstuk III aan bod, opnieuw zowel theoretisch als feitelijk en normatief. In het afsluitende hoofdstuk IV worden toekomstige ontwikkelingen geschetst en beoordeeld en beleidssuggesties gegeven.

Een rijke inhoud dus, zij het weinig oorspronkelijk. De auteurs hebben zich voornamelijk ten doel gesteld hun eerdere publikaties (in het bijzonder *Income distribution* van Pen en *Income distribution: analysis and policies* van Tinbergen) ineen te vlechten en toegankelijker te maken voor een breed nederlandsstalig publiek. Enkele nieuwigheden zijn er natuurlijk wel — zoals de interessante normatieve beschouwingen over vermogensverdeling en inkomens in paragraaf III.6 —, maar het nieuwe schuilt toch vooral daarin dat alle deelonderwerpen nu bij elkaar staan.

In dit laatste schuilt ook een gevaar. De auteurs hebben nagenoeg alle aspecten willen behandelen en niets willen overslaan. Daardoor is het boek soms wat warrig en dreigt de lezer door de bomen het bos niet meer te zien (hoofdstuk I). En ook blijkt een zekere oppervlakkigheid soms onvermijdelijk, zoals in Hoofdstuk IV in de passages over medezeggenschap in het bedrijfsleven, over de invloed van de vakbeweging in de toekomst en over maximuminkomens. Het voordeel hiervan is overigens wel, dat de lezer geprikkeld wordt tot zelfstandig nadenken en soms tot tegenspraak.

Nog sterker wordt de neiging tot discussiëren opgewekt door de grote aandacht die aan normatieve aspecten wordt gegeven. De rechtvaardigheid staat niet ten onrechte in de titel van het boek. Met het „egalitaristische uitgangspunt” en een groot deel van de subjectieve uitspraken van Pen en Tinbergen ben ik het eens; de schrijvers onderbouwen trouwens hun meningen meestal behoorlijk, zoals we uit hun vorige publikaties ge-

wend waren. Maar om ook een tegenstelling te noteren: de absolute inkomensverschillen worden m.i. (op blz. 59) onjuist behandeld en in hun betekenis sterk onderschat.

Belangrijker punten van kritiek zijn de volgende:

1. Ondanks de veelheid van onderwerpen, vallen toch enkele leemten op. De belangrijkste lijkt mij, dat het inkomensbegrip niet wordt behandeld. Natuurlijk komen allerlei aspecten van het inkomen via de verdeling wel aan de orde, maar de systematiek zou er mee zijn gediend als eerst duidelijk was aangegeven wat inkomen is. In hoofdstuk III trof mij onder andere dat het begrip arbeidsinkomensquote, toch belangrijk voor Nederland, niet wordt besproken.

2. De zeven oorzaken van inkomensnivellering die op blz. 52 e.v. en 160 worden genoemd, zijn m.i. geen oorzaken, maar nadere detailleringen en tendenties. Er wordt vermeld wat er is gebeurd, maar niet waardoor. De echte oorzaken komen in hoofdstuk II en III ter sprake, maar zij worden bij de verklaring van de feitelijke ontwikkelingen nauwelijks gehanteerd. In het verlengde van deze opmerking ligt, dat regionale verschillen als oorzaak van personele worden genomen (overigens zonder ze uit te diepen), terwijl hier van een zelfstandige oorzaak toch niet kan worden gesproken; eerder is de omgekeerde causaliteit relevant.

3. Enkele keren vallen in het boek stellige uitspraken of kwantificeringen op die niet nader worden onderbouwd. Zo lijkt mij de totale winst met 5% van het nationale inkomen „in goede jaren” (blz. 26) sterk onderschat, een overschatting daarentegen is dat 10% van de Nederlandse gezinnen over een voor de fiscus interessant vermogen beschikt (blz. 143). En wat de uitspraken betreft denk ik aan onder meer de nivellering van ambtenarensalarissen (blz. 76) en vermogensverdeling (blz. 120 en 144); de negatieve reële rentevoet van de jaren zeventig die herhaaldelijk wordt vermeld, maar wel enige toelichting vereist; en de onttrekking van vermogen aan de ondernemingen door de VAD (blz. 178/179).

4. Van de bestaande literatuur wordt soms te weinig gebruik gemaakt. Zo wordt eigenlijk geen rekening gehouden

met critici van Tinbergens boek als Haveman en Huppés (*Inkomensverdeling en institutionele structuur*, Leiden, 1977), met publikaties uit de sociaal-wetenschappelijke hoek over de arbeidsmarkt en worden bijvoorbeeld ook de geschriften van Sen over maatstaven, Wolfson over normen en Van den Doel-Hoogerwerf (red.) over allerlei verdelingsaspecten gemist. Merkwaardig vind ik ook dat de *Interimnota Inkomensverdeling* van 1975 niet ter sprake komt. Nu kan men uiteraard niet op alles ingaan. Maar één en ander leidt n.m.m. tot een overschatting van schaarsteverhoudingen als oorzaak van inkomensverschillen en een onderschatting van andere factoren.

Macht wordt in hoofdstuk II gebagatelliseerd (zij het, in hoofdstuk III, wel belangrijk gevonden voor de categoriale verdeling), normen, waarden en tradities worden nauwelijks genoemd. Dit laatste is te meer merkwaardig, omdat Pen in zijn eerdere boek deze factoren wel belangrijk achtte. Hoe zouden ook anders loonverschillen tussen man en vrouw, tussen jong en oud en in bijvoorbeeld het onderwijs te verklaren zijn? Misschien ligt een oorzaak van de overaccentuering van schaarsteverhoudingen in een neiging bij de schrijvers om alles wat niet kwantificeerbaar en meetbaar is enigszins te veronachtzamen. Zelf zeggen ze in hun voorwoord „dat uitspraken over de inkomensverdeling zoveel mogelijk van kwantitatieve aard moeten zijn”.

5. Naast schaarste wordt naar ik meen ook het onderwijs in zijn betekenis overschat. Dit hangt samen met de aanpak van de auteurs, die de verdeling van de arbeidsinkomens voornamelijk bezien aan de hand van een indeling van de beroepsbevolking in enkele omvangrijke sociale groepen die op basis van onderwijsniveau zijn samengesteld. Door zowel in de analyse als in de normering van deze scholingsgroepen uit te gaan, worden personele inkomensverschillen binnen de groepen en andere oorzaken dan opleiding onderschat. Nu beseffen de auteurs dit tot op zekere hoogte ook wel; ze geven bij herhaling aan dat veel nog onbekend is of onverklaard en dat ze de gemakkelijkst kwantificeerbare factor hebben uitgezocht. Toch suggereert het boek hierdoor een te enkelvoudige ontwikkeling, veroorzaking en politiek. Een versimpeling is dunkt mij ook gelegen in het bekende beeld van de race tussen technologie (leidend tot niveauverhoging van de vraag naar arbeid) en onderwijs (waardoor het aanbodniveau stijgt). Dit is geen race tussen onafhankelijke categorieën, want vraag en aanbod zijn, ook qua scholingspeil, met elkaar verbonden.

6. In het boek is als paragraaf 1.10 ook opgenomen het bekende *ESB*-artikel van 15 september 1976 over 25 (nu 24) maatstaven voor de ontwikkeling van de inkomensverdeling sinds 1938. De hier gehanteerde impressionistische aanpak detoneert enigszins in het boek; vele van

deze maatstaven zijn hooguit partieel van aard en in feite is slechts een handvol ervan bruikbaar. Ze sluiten ook niet aan op de eerdere meer theoretische behandeling van verdelingsmaatstaven in het boek. Op de kritiek van Mustert (*ESB*, 6-13 april 1977) ter zake wordt niet ingegaan.

7. Te betreuren vind ik dat er geen apart hoofdstuk is opgenomen over overdrachtsinkomens. Wel wordt in de hoofdstukken I en IV op verschillende plaatsen aandacht besteed aan de secundaire en de tertiaire verdeling, aan belastingen en sociale premies en uitkeringen. Maar een systematische analyse van de belangrijke categorie inkomens die noch aan arbeid, noch aan vermogensbezit worden ontleend, ontbreekt.

8. De schrijvers geven in hun voorwoord aan, dat hun boek „is bestemd voor een brede lezerskring, die niet alleen uit economen bestaat”. Dit streven verdient toejuiching en de uitwerking ervan is bewonderenswaardig. Toch lijkt het

me een illusie dat vooral de hoofdstukken II en III voor leken geheel begrijpelijk zijn. Een punt van kritiek is dit eigenlijk niet, eerder een verzuchting. Als het zelfs Pen en Tinbergen niet lukt alles te populariseren, wie dan wel?

De bovenstaande kritische punten worden verkeerd geïnterpreteerd, als ze de gedachte doen postvatten dat *Naar een rechtvaardiger verdeling* beneden de maat blijft. De beide auteurs staan borg voor goede, verhelderende, belangwekkende analyses en beschouwingen. Enigszins teleurgesteld was ik na de bestudering echter wel. Van een gezamenlijke publikatie van Pen en Tinbergen verwacht je nu eenmaal veel; te veel misschien, gezien de bedoeling van het boek. Wie de voorgaande geschriften — en vooral de beide standaardwerken — van de schrijvers kent, komt weinig nieuws tegen en is geneigd het accent te leggen op wat hij als tekortkomingen beschouwt.

C. de Galan

discriminantfunctie blijkt tot een meer betrouwbare indeling van de beschouwde ondernemingen in failliete en lopende te leiden dan een puur toevallige classificatie. Hoewel Bilderbeek een poging onderneemt om de ratio's, die vooral bijdragen tot het onderscheidende vermogen van de discriminantfunctie, nader te verklaren, mag toch worden gesproken van „measurement without theory”, waarvan de praktische portée erg twijfelachtig is.

Al met al heeft toepassing van de multiple-discriminant-analyse nogal wat voeten in de aarde, zij het dat het gebruik van rekenautomaten het rekenwerk zeer kan verlichten. Bilderbeek poneert dan ook de volgende stelling: „Het hanteren van een methode om met behulp van kengetallen een eerste indruk te verkrijgen omtrent de gezondheidspositie van (een) onderneming(en) zal aan betekenis winnen, naarmate deze methode een eenvoudiger karakter heeft” (blz. 75). Hij heeft zich zelf derhalve de vraag gesteld of de via de multiple-discriminant-analyse verkregen resultaten ook niet via een minder ingewikkelde methode hadden kunnen worden bereikt. Deze vraag beantwoordt hij bevestigend. Via een procedure beschreven door M. Kendall, kortweg aan te duiden als de „Kendall-procedure” komt hij tot resultaten die een treffende overeenkomst vertonen met die volgens de multiple-discriminant-analyse. Wellicht vormt deze ontdekking een anti-climax voor een lezer die kort tevoren zijn best heeft gedaan te begrijpen wat de multiple-discriminant-analyse inhoudt en mogelijk maakt. Tot zijn troost kan ik opmerken dat met Bilderbeeks conclusie geenszins het algemene bewijs van de overeenkomstige trefzekerheid van de beide technieken is geleverd. Integendeel, de bevindingen en conclusies van Bilderbeek doen mij denken aan een chirurg, die, erkennend dat zijn operaties in bepaalde gevallen een pover resultaat hebben, kan aantonen dat hij de betrokken werkzaamheden net zo goed met een keukenmes had kunnen uitvoeren.

Tot slot zou ik nog dit willen opmerken: aangenomen dat de „goedkopere” Kendall-procedure in bepaalde gevallen min of meer overeenkomstige resultaten oplevert als de „duurdere” multiple-discriminant-analyse, dan is daarmee niet uitgesloten dat beide procedures, gelet op de informatieve waarde van de verkregen resultaten, te duur zijn.

Ik hoop dat Bilderbeek zich in zijn herhaaldelijk in het vooruitzicht gestelde vervolgstudie zal weten te revancheren. Zulks niet in de laatste plaats in het belang van het eigen gezicht van de bedrijfskunde, welke wetenschap de auteur met zijn arbeid heeft willen dienen.

J. L. Bouma

Dr. J. Bilderbeek: Financiële ratio-analyse. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1977. 118 blz., f. 39,50.

Dit boek heeft gediend als proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de technische wetenschappen (TH Twente) en beoogt een bijdrage te zijn tot een multidisciplinair onderzoek naar de gezondheidspositie van ondernemingen. Let wel, een bijdrage met een eigen bedrijfseconomisch kenmerk (blz. 1). Na een korte terreinverkenning van de z.g. bedrijfsdiagnose spitst zich de aandacht toe op de analyse van verhoudingsgetallen, ontleend aan de jaarrekeningen van ondernemingen, ten einde uit de tijdruimtelijke ontwikkeling van de financiële structuur en financiële ondernemingsresultaten (alle volgens nadere definities) indicaties af te leiden voor de levensvatbaarheid, dan wel voor de vermoedelijke financiële ondergang (faillissement, surséance van betaling) van de betrokken ondernemingen.

Er is op dit terrein — met name door Amerikaanse auteurs, doch ook in Europa — reeds een en ander beproefd, onderzocht en bekritiseerd. Bilderbeek geeft van enkele van deze prestaties een beknopt overzicht, voorzien van betrekkelijk oppervlakkig commentaar. Baruch Lev, die in zijn (ook door Bilderbeek geciteerde) boek *Financial statement analysis* (Englewood Cliffs, N.J., 1974) eveneens een beschouwing wijdde aan de „prediction of corporate failure” kwam onder meer tot de volgende eva-luerende conclusie:

„There is no well-defined theory of corporate

failure to direct the design and performance of empirical studies. Lacking such a theory, researchers adopt a trial-and-error process of experimenting with a large number of measures (.). As expected, results of such unguided research efforts are often inconsistent, and are impossible to generalize. It seems, therefore, that the main research effort should now be directed toward the construction of a testable theory of corporate failure”.

Men zou mogen verwachten dat een nieuwe onderzoeker op dit terrein in eerste instantie zou trachten de theoretische affuit van het ratio-analytische geschut wat hechter in elkaar te zetten. Bilderbeek beantwoordt nog niet aan deze verwachting. Zijn inspanning is daarentegen gericht op de toepassing van een van de bekende technieken (namelijk de z.g. multiple-discriminant-analyse) op gegevens die hij met betrekking tot 83 Nederlandse ondernemingen (40 failliete en 43 lopende) heeft verzameld.

Het verzamelen en bewerken (classificeren van posten en uniformeren van o.a. waarderingsgrondslagen) van deze gegevens, zal de auteur ongetwijfeld veel hoofdbrekens hebben gekost. Helaas heeft hij het materiaal als zodanig niet openbaar gemaakt. Ik heb echter de indruk dat door allerlei omstandigheden, waarvan enkele buiten Bilderbeeks invloedssfeer, het resulterende cijfermateriaal niet erg representatief is voor de z.g. „Nederlandse verhoudingen”. De op basis van deze gegevens bepaalde

Norbert Elias en John L. Scotson: De gevestigden en de buitenstaanders. Oorspronkelijke titel: *The established and the outsiders*, Frank Cass & Co Ltd, Londen, 1965. Vertaald door: Cas Wouters en Bram van Stolk, Aula 582, Het Spectrum, Utrecht, 1976, 248 blz., f. 9,90.

Een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten, geplaatst in een theoretisch kader.

Dr. R. Boelaert en Dr. W. van Rijckeghem (red.): Simulatiemodellen van de Belgische fiscaliteit. Wetenschappelijke Uitgeverij E. Story-Scientia pvba, Gent, 1977, 156 blz., B. fr. 600.

De medewerkers aan dit boek presenteren enkele recente simulatiemodellen, t.w. twee simulatiemodellen voor de Belgische personenbelasting, een model voor de simulatie van de directe effecten voor België van de harmonisatie van de BTW in EG-verband en simulatiemodellen voor de bijdragen aan de Belgische sociale zekerheid.

OECD: Social sciences policy. Japan. Parijs, 1977, 211 blz., f. 28.

Het rapport bestaat uit twee delen: een „general report” (omvattend 1. The policy-making system, an overview; 2. The social sciences in Japan: their development and current status; 3. Research

staff and facilities; 4. The utilisation of scientific research and its influence on policy-making) en een „examiners' report and discussions”.

OECD: Transfer of technology by multinational corporations. Volume 1: A synthesis and country case study. Parijs, 1977, 309 blz., f. 54.

Het eerste deel van deze studie, de synthese, is geschreven door Dimitri Germidis. Het tweede deel bevat „country case studies”, die betrekking hebben op Griekenland, Ivoorkust, Marokko, Spanje, Kenia, India, Filippijnen, Argentinië, Brazilië, Mexico, Peru en Venezuela.

**ULTRA-CENTRIFUGE
NEDERLAND N.V.**

UCN N.V. — een organisatie die in internationaal verband werkzaam is op het gebied van uraniumverrijking t.b.v. de energievoorziening — vraagt voor zijn afdeling Financiële Zaken op het Hoofdkantoor, Scheveningseweg 44 te Den Haag een

STAFFUNCTIONARIS FINANCIËLE ZAKEN

Zijn taak zal in eerste instantie bestaan uit het medewerken aan de totstandkoming van financiële paragrafen in lange termijn contracten en het houden van toezicht op de uitvoering hiervan.

Voorts zal hij assisteren bij het bepalen en uitvoeren van het financiële beleid o.m. met betrekking tot valuta-beheer, liquiditeitsproblemen, financieringsmodellen, verzekeringszaken etc.

Gewenste opleiding, ervaring en kennis:

- universitaire opleiding, economie (algemene of bedrijfseconomische richting);
- enige ervaring bij voorkeur in een internationaal georiënteerd, industrieel bedrijf of financiële instelling;
- goede beheersing van de Engelse en Duitse taal.

Leeftijdsgrens:

- tot 35 jaar.

Desgewenst kunnen nadere inlichtingen over het werk worden verkregen bij drs. J. Spoormaker, Hoofd Financiële Zaken, (telefoon: 070 - 51 28 61).

Belangstellenden wordt verzocht hun curriculum vitae te richten aan het Hoofd Personeelszaken van Ultra-Centrifuge Nederland N.V., Postbus 84334, Den Haag, onder vermelding van CO-36.

Strategievorming in de kleinere onderneming

De Vereniging voor Strategische Beleidsvorming organiseert een vaktechnische bijeenkomst waarin de strategievorming in de kleinere en middengrote ondernemingen aan de orde komt.

Datum: dinsdag 13 december 1977.
Plaats: Hoog Brabant, Hoog-Catharijne-complex, Utrecht. Tijd: van 15.00

uur tot 21.00 uur. Kosten: inclusief aperitief en diner: VSB-leden f. 110; niet-leden f. 135. Opgave en inlichtingen: Vereniging voor Strategische Beleidsvorming, Van Alkemadeaan 700, Den Haag, tel.: (070) 26 43 41.

Nationale onderzoekdag econometrie 1978

Op initiatief van de sectie Actuariële Wetenschappen en Econometrie van de Academische Raad wordt op 13 januari 1978 een nationale onderzoekdag econometrie georganiseerd. In 32 korte lezingen, verdeeld in vier parallelsessies, wordt recent onderzoek in de deelge-

bieden econometrie en actuariaat, wiskundige economie, beslis-kunde en statistiek/wiskunde, verricht aan de vijf in de sectie verenigde universitaire instellingen, gepresenteerd. Op de onderzoekdag wordt een onderzoekboek uitgereikt. Hierin is een inventarisatie opgenomen van alle afgesloten en lopende onderzoekactiviteiten die gedurende de afgelopen twee academische jaren in de bovengenoemde instellingen hebben plaatsgevonden.

Plaats: Katholieke Hogeschool Tilburg. Zalen: Aula, CZ 4, CZ 5, CZ 7 en CZ 8. Aanvang: 10.15 uur. Inlichtingen: Mw. R. Karssen-Schrader, Hogeschoolaan 225, Tilburg, tel.: (013) 66 24 30.

PROVINCIE OVERIJSSSEL

De provinciale waterstaat in Overijssel vraagt een

BEDRIJFSECONOMISCH DESKUNDIGE

met kennis van of inzicht in de techniek van de huishouding van de waterstaat. Hij zal zijn taak vervullen als staffunktionaris voor de directie van de dienst.

Taken:

Het ten behoeve van de directie voorbereiden van adviezen inzake financieel-economische vraagstukken. Hij zal in dit kader moeten samenwerken met technici van verschillende afdelingen van de dienst, onder meer t.b.v.

- het rationeel inzetten van productiemiddelen;
- het opstellen van kosten-baten-analyses voor werken en werkzaamheden;
- de aanschaffing van technische apparatuur;
- exploitatie, werkwijzen en gegevensverwerking;
- financiële transacties en overeenkomsten.

Vereisten:

Bedrijfseconomische en/of technische opleiding op ten minste HBO-niveau, met belangstelling voor beide studierichtingen. Goede contactuele eigenschappen. Goede mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid.

Minimum leeftijd: 30 jaar.

Ervaring binnen bovengenoemd taakveld strekt tot aanbeveling.

Salaris:

Afhankelijk van leeftijd, ervaring en opleiding maximaal f. 4.870,— per maand exclusief 8% vakantietoeslag.

Sollicitaties:

te richten aan de hoofdingenieur-directeur van de provinciale waterstaat in Overijssel, Luttenbergstraat 2 te Zwolle, binnen veertien dagen na verschijning van dit blad.